

Рівненський державний гуманітарний університет
Філологічний факультет
Кафедра стилістики та культури української мови

Дипломна робота
на здобуття освітнього ступеня бакалавра

**РЕПРЕЗЕНТАНТИ МОВЛЕННЄВОЇ АГРЕСІЇ У РОМАНІ
«ГЕРОЇ, ХЕРОЇ ТА НЕ ДУЖЕ» В. ЗАПЕКИ**

Виконала студентка ІV курсу групи У-41
спеціальності 014 Середня освіта
(Українська мова та література)
Данілович Мирослава Русланівна

Керівник – Шульжук Наталія Василівна,
кандидат філологічних наук, доцент

Рецензет – Мединська Наталя Миколаївна,
доктор філологічних наук, професор
кафедри української мови та літератури
МЕГУ
імені академіка Степана Дем'янчука

Рівне – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичні засади вивчення мовленнєвої агресії у мовознавстві	
1.1. Поняття про мовленнєву агресію.....	7
1.2. Мовні одиниці-вербалізатори мовленнєвої агресії.....	12
Висновки до першого розділу	18
РОЗДІЛ 2. Лексичні та фразеологічні вербалізатори мовленнєвої агресії у романі В. Запеки «Герої, херої та не дуже»	
2.1 Лексичні репрезентанти мовленнєвої агресії у романі «Герої, херої та не дуже».....	20
2.2. Фразеологізми як репрезентанти мовленнєвої агресії у досліджуваному тексті.....	40
2.3. Засоби художньої виразності як вербалізатори мовленнєвої агресії у романі В. Запеки «Герої, херої та не дуже».....	44
Висновки до другого розділу	51
ВИСНОВКИ	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	61

ВСТУП

Спілкування – це взаємодія двох або більше учасників, що полягає в обміні інформацією між ними за допомогою слів, жестів, міміки та емоційної взаємодії. Основним засобом передачі інформації є мовні одиниці, використані у конкретній мовленнєвій ситуації з урахуванням її складників. Мовленнєва діяльність – вагомий компонент людської діяльності: у тісній взаємодії між співрозмовниками формується світогляд, розуміння та усвідомлення себе, суспільства. Саме тому сьогодні актуальним є вивчення мови як засобу комунікації та впливу [8].

Мовленнєвий вплив – це вплив на людину або групу людей з метою зміни їхньої поведінки, поглядів або переконань. Цей вплив може бути різним як за формою, так і за характером.

Негативний мовленнєвий вплив науковці кваліфікують як мовленнєве насилля, з-поміж якого виокремлюють його імпліцитну реалізацію (мовленнєву маніпуляцію) та експліцитну – мовленнєву агресію. Остання передбачає використання мови з метою завдання шкоди, образи, погрози або іншого виду наруги співрозмовнику. Вона може бути спрямована як на конкретну особу, так і на групу людей.

Мовленнєва агресія – ворожа мовленнєва поведінка, обумовлена емоціями гніву й направлена на нанесення шкоди адресату.

З-поміж засобів презентації мовленнєвої агресії учені виокремлюють одиниці різних мовних рівнів, проте зазначають, що високу ефективність виявляють передусім лексичні засоби (розмовна та просторічна лексика, пейоративи, інвективи, вульгаризми, сленгізми та ін.).

Мовленнєва агресія є предметом вивчення різних галузей знань – філософії, психології, соціології, біології, мовознавства та ін.

Як соціальне явище, війна впливає на життя людей, на суспільство, політику та культуру, тому вона й привертає увагу творчих особистостей, в тому числі й письменників.

Оскільки художній твір відображає реалії життя, то тема війни, на жаль, міцно вкорінилася і в сучасній художній літературі, що презентує різні вияви мовленнєвої агресії. З-поміж таких творів про війну – «Інтернат» С. Жадана, «Абрикоси Донбасу» Л. Якимчук, «Аеропорт» С. Лойка, «Психи двох морів» Ю. Руденко, «Моноліт» В. Пузіка, «Піхота» М. Бреста, «За спиною» Гаськи Шиян та ін. До цієї когорти належить і Віталій Запека, полтавський доброволець, автор воєнного роману «Герої, херої та не дуже», що викликав неабиякий читацький інтерес, оскільки заснований на реальних подіях.

В основу роману покладені реальні події 2014 року, коли сусідня держава-агресорка посягнула на територію суверенної України. Учасником війни, що розпочалася, був і сам В. Запека у складі сектору «А», Луганська оперативно-тактична група. У перервах між бойовими діями автор робив відповідні нотатки і за два роки написав цей роман. Війна – це завжди горе, розпач та насилля. Герої опиняються в екстремальних ситуаціях, які викликають відповідні психоемоційні стани, агресію у тому числі. Відповідно автор послуговується мовними одиницями, що цю агресію презентують в його художній інтерпретації.

Проблема мовленнєвої агресії не є новою, оскільки була предметом вивчення у працях таких науковців, як О. Кузик [29], Г. Завражина [18], Ю. Щербиніна [56], Л. Левченко [30], М. Хоменко [50] та ін. Засоби ж презентації мовленнєвого агресії у романі В. Запеки «Герої, херої та не дуже» не були предметом спеціального лінгвістичного опису, з чим і пов'язуємо **актуальність** нашої бакалаврської роботи.

Мета бакалаврського дослідження – виявити лексичні та фразеологічні одиниці, а також засоби художньої виразності, які презентують мовленнєву агресію у романі Віталія Запеки «Герої, херої та не дуже», і з'ясувати їх прагмалінгвістичний потенціал у ньому.

Виконання мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- з'ясувати суть поняття «мовленнєва агресія» та проаналізувати способи її вираження;
- виявити й схарактеризувати лексичні та фразеологічні репрезентанти мовленнєвої агресії у романі В. Запеки «Герої, херої та не дуже»;
- виявити зображально-виражальний потенціал засобів художньої виразності, які у романі В. Запеки «Герої, херої та не дуже» вербалізують мовленнєву агресію.

Об'єкт дослідження – лексико-фразеологічне наповнення воєнно-сатиричного роману Віталія Запеки «Герої, херої та не дуже».

Предмет дослідження – лексичні, фразеологічні одиниці та засоби художньої виразності, що вербалізують мовленнєву агресію у романі В. Запеки «Герої, херої та не дуже».

Джерелом фактичного матеріалу послугувала картотека лексичних (60), фразеологічних (30) одиниць та засобів художньої виразності (35), зафіксованих у романі «Герої, херої та не дуже» В. Запеки.

В основу дослідження покладено описовий **метод** з елементами контекстологічного аналізу.

Теоретичне значення роботи полягає у тому, що представлені у ній теоретичні положення розширюють діапазон вивчення мовних одиниць, які виявляють здатність експліцитно презентувати мовленнєву агресію у тканині художнього тексту.

Практичне значення дослідження пов'язуємо з тим, що його окремі положення та результати можуть бути використані під час укладання освітнього контенту до курсів «Лексикологія», «Фразеологія», «Прагмалінгвістика», «Лінгвостилістика», «Теорія і практика мовленнєвої комунікації», «Лінгвістика впливу», «Еколінгвістика» для здобувачів вищої освіти філологічних спеціальностей ЗВО.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що воно є першою спробою системного аналізу лексичних та фразеологічних одиниць, а також

окремих засобів художньої виразності як репрезентантів мовленнєвої агресії у романі «Герої, херої та не дуже» В. Запеки.

Бакалаврське дослідження виконане у контексті наукової теми кафедри стилістики та культури української мови РДГУ «Стилістична система сучасної української літературної мови у контексті когнітивно-дискурсної лінгвістичної парадигми» (державний реєстраційний номер 0121U114717).

Апробація бакалаврського дослідження. Теоретичні положення роботи обговорювалися на засіданнях кафедри стилістики та культури української мови (протоколи № 5 від 30.03.2023; № 7 від 4.05.2023). Окремі її результати представлені у виступах на студентській науково-практичній конференції «Пріоритети філологічної науки» (25 квітня 2023 р., РДГУ), на Всеукраїнському науково-практичному семінарі молодих науковців, аспірантів, здобувачів вищої освіти «Мова і культура як форми людського буття і свідомості нації» (20 квітня 2023 р., КНАУ), на студентській науково-практичній онлайн-конференції «Актуальні проблеми сучасної філології та лінгводидактики» (18 травня 2023 р., МEGУ імені академіка Степана Дем'янчука) та на Всеукраїнській науково-практичній онлайн-конференції «Лінгвістичні студії молодих дослідників» (23 травня 2023 р., РДГУ).

Структура роботи зумовлена її метою та завданнями. Вона складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури (63 позиції), списку використаних джерел (1 позиція). Загальний обсяг роботи становить 61 сторінку, з яких 54 сторінки – основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ МОВЛЕННЄВОЇ АГРЕСІЇ У МОВОЗНАВСТВІ

1.1. Поняття про мовленнєву агресію

Цікавість до агресії людство виявило з давніх-давен, проте і в наш час агресія є предметом найактивніших науково-практичних досліджень у різних галузях знань, як фундаментальних, так і прикладних.

У сучасній політології агресія визначається як «пряме та непряме застосування збройної сили однією державою проти політичної незалежності або територіальної цілісності іншої. Будь-який напад характеризується ініціативою та задумом. Найнебезпечніша форма – збройний напад» [43, с. 119].

Філософ Т. Гоббс стверджує, що людське суспільство перебуває у першій стадії розвитку – стані «війни проти всіх» [48]. Тому дії людини обґрунтовані, а недосягнення своїх цілей породжує агресію.

Предметом наукового дослідження агресія стала завдяки З. Фрейду, який створив першу концепцію людської конфліктності. Відомий учений наполягає, що важливими складниками агресії є і поведінка людини, і її внутрішні установки, погляди, почуття, цінності, інтереси та потреби. Дослідник зазначає, що за «традиційною психоаналітичною концепцією людина має доволі агресивну, конфліктну природу, тому суперечка для людини є не випадковим, а сутнісним станом, це частина внутрішнього життя індивіда» [49, с. 139].

У суспільстві є чимало негараздів, що призводять до суперечок, а у мовленні – до конфліктної комунікативної взаємодії адресанта й адресата та комунікативних девіацій (невдач). Тому й нині актуальним є вивчення мови не лише як системи мовних одиниць, а і як засобу комунікації та впливу, а «текст аналізують як складну комунікативну структуру, враховуючи

особистість автора з його психологічними, ментальними, соціальними, культурними, етнічними та іншими властивостями, адресата (читача) з його рівнем сприймання і ситуацію» [25, с. 161–162].

Мовленнєва агресія є експліцитним різновидом негативного мовленнєвого впливу. Мовленнєвим впливом називають «вплив на індивідуальну та/чи колективну свідомість і поведінку, що здійснюється за рахунок мовленнєвих засобів...» [24, с. 202]. У вузькому розумінні – це «конкретні приклади застосування особливостей будови та функціонування перелічених вище знакових систем і передусім звичайної мови, з метою побудови повідомлень, що мають підвищену здатність впливу на свідомість та поведінку адресата чи адресатів повідомлення» [24, с. 205].

Л. Сорокіна зауважує, що мовленнєвий вплив співвідноситься із будь-яким мовленнєвим спілкуванням, «узятим в аспекті його цільової обумовленості, або вербальним спілкуванням, яке описане з позиції одного із комунікантів, коли він розглядає себе як суб'єкт впливу, а свого співрозмовника – як об'єкт впливу» [42, с. 157].

Мовленнєвий вплив – предмет вивчення багатьох галузей знань (соціології, політології, комунікаційних наук, психології та ін.). У соціології вивчається вплив мовлення на соціальні процеси. Соціологи досліджують, як мовлення використовують для підтримки чи зміни соціальних норм, як мовленнєвий акт впливає на формування соціальних стереотипів та підтримання групової ідентичності [7].

У політології вивчають впливи мовлення на політичні процеси. Політологи досліджують, як мовлення використовують для маніпулювання громадською думкою та впливу на політичні рішення [51].

У маркетингу мовленнєвий вплив використовують для реклами та продажу товарів, послуг. Рекламні агенції вивчають, як використовувати мовленнєвий вплив для залучення уваги споживачів, формування їх думок та переконань, потреби в певному товарі або послугі, щоб збільшити обсяг продажу відповідних товарів.

Психологія вивчає мовленнєвий вплив з погляду впливу мови/мовлення на поведінку та психічний стан людини. Психологи досліджують ефективність різних мовленнєвих засобів впливу на людину, а також техніки маніпулювання, які можуть бути використані для впливу на її думки та емоції. Саме на цьому зацентувала свою увагу Л. Левченко [30].

Мовленнєвий вплив неодноразово був предметом вивчення і мовознавців (Н. Гуменюк, І. Кузьменко, О. Мазур, І. Федорович, М. Хоменко, В. Жайворонок та ін.). Н. Гуменюк вивчала такий вияв мовленнєвого впливу, як агресія, докладно схарактеризувавши комунікативні стратегії і тактики під час мовленнєвої агресії керівника у розмові із підлеглими [58].

Засоби мовленнєвого впливу під час політичних дискусій, спрямованих на формування громадської думки, – предмет лінгвістичного опису дослідниці О. Мазур [33].

Предметом вивчення І. Федорович стали мовленнєві стратегії «ввічливості» та її ролі в інтерперсональній комунікативній взаємодії [50].

Імпліцитні вияви мовленнєвого впливу вивчав В. Жайворонок. Дослідник визначив мовленнєву маніпуляцію як «цілеспрямоване використання мовних засобів з метою зміни думок, переконань, почуттів, поведінки та інших психічних і фізіологічних станів, процесів людини, що призводить до порушення її свободи волі» [16, с. 178].

У контексті порушеної проблеми О. Литвак, досліджуючи мовленнєву маніпуляцію, акцентує увагу на високому потенціалі маніпулятивного впливу, який «може бути надзвичайно потужним і діяти на підсвідомому рівні, змушуючи людей робити те, чого вони не хотіли б робити або думати те, чого вони не хотіли б думати» [32, с. 75].

Л. Крикун мовленнєвий вплив поділяє на позитивний/негативний та зауважує, що «негативний мовленнєвий вплив є одним із проявів мовленнєвого насилля» [28, с. 37].

Н. Шульжук розмежовує імпліцитне мовленнєве насилля та експліцитне. Перше пов'язує із мовленнєвою маніпуляцією, друге – з мовленнєвою агресією [54].

Л. Левченко, зацентрувавши увагу на мовленнєвій маніпуляції, вважає, що під час мовленнєвої маніпуляції люди не усвідомлюють, що їхні життєві інтереси й світогляд залежить від тих, хто ними маніпулює [30].

З відкритим і прямим мовленнєвим впливом пов'язують такий різновид мовленнєвого насилля, як мовленнєва агресія.

Мовленнєва агресія – предмет вивчення таких галузей знань, як соціологія, психологія, біологія, політологія, філософія та ін.

Так, у соціології Н. Ковальчук дослідила мовленнєву агресію у соціальних мережах та медіа [23].

Мовленнєва агресія у політичному дискурсі – предмет дослідження політолога О. Пономарьова, який досліджував використання мовленнєвої агресії в політичній комунікації [38].

Природньо, що мовленнєва агресія – це і предмет вивчення мовознавців. Більшість лінгвістів при визначенні поняття «мовленнєва агресія» вважає домінантним її психологічний аспект, оскільки формою агресії є відповідна поведінка людини, а з лінгвістикою пов'язаний лише спосіб її вираження. Якщо психологічний аспект враховує зовнішні фактори, які призводять людину до агресії, то лінгвістичний – спрямований на дослідження внутрішніх процесів, пов'язаних зі становленням, психофізіологічними особливостями формування мовної особистості. Тому, на думку А. Нікітоної, й виникає необхідність виділення мовленнєвої агресії як окремого явища, що потребує лінгвістичного вивчення [35, с. 76].

У поле зору лінгвістів потрапляють різні аспекти мовленнєвої агресії – форми її вияву за допомогою лінгвальних (вигуки, слова, фрази) та екстралінгвальних засобів (жести, міміка, інтонація, тембр, висота голосу), етнічна приналежність, стать, віросповідання учасників комунікації та контекст лінгвокультури, що їх визначає.

Аналіз наукової літератури з теми дослідження засвідчує, що для позначення мовленнєвої агресії у сучасних лінгвістичних дослідженнях представлені терміни-дублети: «вербальна агресія»/«атака» (О. Шейгал, В. Жельвіс, І. Бублик, О. Голод, І. Муратова, І. Соболева, М. Литовченко та ін.), «мовна агресія» (В. Апресян, Є. Булигіна, Т. Стексова та ін.), «комунікативна агресія» (В. Кашкін), «мовленнєва агресія» (А. Михальська, Л. Єніна, Н. Купіна, Г. Завражина, Т. Воронцова та ін.) [8, с. 41]. Проте найпоширенішим та найдоречнішим, на нашу думку, є термін «мовленнєва агресія».

О. Литвак, витлумачуючи поняття «мовленнєва агресія», зауважує, що «це зловживання мовою, спрямоване на приниження, залякування, образу, перешкоджання в реалізації прав людини на вільне мовлення і вибір, на встановлення та підтримку гетеростереотипних уявлень про групи людей на підґрунті їх соціальних ознак, на спричинення психологічної травми, психічного болю, страждань» [32, с. 66]. Отже, мовленнєва агресія, як і мовленнєва маніпуляція, порушує особистісний простір людини, проте агресія робить це прямо, відкрито, експліцитно, зумовлюючи миттєву реакцію адресата.

За Т. Драйзером, «мовленнєва агресія – це комунікативна дія, яка є цілеспрямованою та орієнтованою на виклик негативного емоційно-психологічного стану об'єкта, на який вона спрямована» [9].

Як конфліктогенну мовленнєву поведінку розглядає мовленнєву агресію Т. Воронцова, відзначаючи, що це «негативний вплив на адресата й установка на суб'єктно-об'єктний тип спілкування, що може виявлятися в межах будь-якого типу спілкування й дискурсу, незалежно від національних і часових факторів» [11, с. 98].

І. Бублик визначає мовленнєву агресію як «навмисні мовленнєві дії, що завдають шкоди іміджу об'єкта мовленнєвої агресії шляхом використання мовленнєвих і мовних засобів» [6, с. 4].

Нам імпонує визначення мовленнєвої агресії, запропоноване О. Фадєєвою: «мовленнєва агресія – ворожа мовленнєва поведінка, обумовлена емоціями гніву й направлена на нанесення шкоди адресату» [47, с. 15].

Отже, мовленнєвий вплив – це вплив на людину або групу людей з метою зміни їхньої поведінки, поглядів або переконань. Цей вплив може бути різним як за формою, так і за характером. З відкритим і прямим мовленнєвим впливом пов'язують такий різновид мовленнєвого насилля, як мовленнєва агресія. Її метою є завдання шкоди, образи, провокація конфлікту та негативних емоцій у співрозмовника. Вербалізаторами мовленнєвої агресії можуть бути одиниці різних мовних рівнів.

1.2. Мовні одиниці-вербалізатори мовленнєвої агресії

З-поміж різновидів мовленнєвої агресії Д. Таннен виокремила: вербальну/невербальну, пряму/непряму, інструментальну/неінструментальну; активну/пасивну; сильну/слабку, спонтанну/підготовлену, безпосередню/опосередковану [62].

Критерієм розмежування вербальної/невербальної агресії, на думку дослідниці, є природа знакових засобів її вираження. Вербальна мовленнєва агресія передається за допомогою слів, речень, які виражають погрози, образи, приниження, іронію, сарказм та ін. Невербальна мовленнєва агресія передається без використання слів, за допомогою жестів, міміки, постави тіла та ін. [62, с. 120].

Пряма мовленнєва агресія є результатом «комунікативного акту, ілокуція якого містить відкриту, неприховану ворожість (образи, погрози, недоброчливі побажання)» [29, с. 31]. Пряма агресія, на думку дослідниці, передається без будь-яких обмежень, тоді як непряма мовленнєва агресія – «змістово ускладнена комунікація, в якій розуміння висловлення включає

сенси, що не містяться у власне висловленні і вимагають додаткових інтерпретативних зусиль з боку адресата» [52, с. 158–159].

Інструментальна мовленнєва агресія спрямована на досягнення певної мети, наприклад, здобути владу над іншою людиною або змусити її щось зробити. Неінструментальна мовленнєва агресія, навпаки, не має конкретної мети, а лише виражає образи у негативних висловлюваннях без конкретної цілі досягнення.

Диференціація агресії на інструментальну/неінструментальну досить часто представлена й у працях психологів, більшість з яких трактують агресію як деструктивне явище [20].

Д. Зільман розрізняє агресію, «обумовлену подразником» та «обумовлену спонуканням» [63]. Обумовлена спонуканням агресія використовується з метою досягнення певної користі, а обумовлена подразником – передбачає дії, які спрямовані на усунення неприємної ситуації чи послаблення її шкідливого впливу.

Активна мовленнєва агресія виявляється у відкритому нападі на іншу людину, пасивна – передається імпліцитно (за принципом тексту з подвійним дном, наприклад, через зневажливе ставлення, відмову від спілкування).

Основні ознаки сильної та слабкої мовленнєвої агресії представлені у праці «Ти мене не розумієш» Д. Таннен [62]. На думку дослідниці, агресія «є прямою та безпосередньою, виражається в твердих, категоричних заявах та наказах, може мати фізичні прояви (крик, жести, агресивні дії), використовує погрози та образи, щоб домінувати над іншою стороною, і має на меті знизити самооцінку або авторитет іншої людини» [62, с. 133]. Слабка ж мовленнєва агресія «може бути непрямом та опосередкованою і виражається у вигляді підозрілих коментарів, погроз та натяків, і має на меті захистити свої інтереси або підвищити свою самооцінку» [62, с. 140].

Спонтанна мовленнєва агресія переважно незапланована і є результатом відсутності емоцій, вона співвідноситься із сильною мовленнєвою агресією. Підготовлена мовленнєва агресія передбачає

попередню підготовку і спрямована на досягнення певних цілей або зміну поведінки іншої людини. Цей тип агресії може бути виявлений у вигляді хуліганства та насилля [62, с. 10].

Безпосередня мовленнєва агресія передбачає пряме висловлювання негативних емоцій або ідей, що можуть ображати адресата мовлення, провокувати його до конфлікту, порушувати його особистісні кордони чи здійснювати наругу над ним. Опосередкована мовленнєва агресія передає негативні емоції чи ідеї з використанням нетривких стратегій і засобів їхнього вираження.

Якщо безпосередня мовленнєва агресія переважно експліцитна і пряма, то опосередкована агресія може бути менш помітною та складнішою для іншої особи, що спричиняє збільшення ризику негативних наслідків комунікативної взаємодії [13, с. 58]. Опосередкована агресія передбачає використання іронії, сарказму, гіперболи, загальних висловів, що можуть бути сприйняті як насмішка або критика, але не є прямими образами або погрозами.

Ю. Щербиніна вважає, що репрезентантами мовленнєвої агресії можуть бути одиниці різних мовних рівнів [56]. Зокрема, на лексичному рівні це – розмовна та просторічна лексика, пейоративи, інвективи, вульгаризми, сленгізми, тоді як на граматичному – дієслова наказового способу, невідповідне використання середнього роду (замість чоловічого чи жіночого), використання займенника другої особи (*ти*) та третьої особи (*воно*), присвійних займенників *твій*, *свій* та ін. Маркери конфліктності можуть бути представлені словами різних частин мови.

І. Камінська-Шмай пов'язує реалізацію мовленнєвої агресії із поняттям «концепт». Дослідниця виокремлює такі концепти, що позначені конфліктогенним потенціалом, як *смерть*, *страх*, *образ ворога*, *гнів* та *лють*, *ув'язнення*, *війна*, *насильство*, *психологічний тиск*, *критика*, *жертва*. Вони, на її думку, презентують різний ступінь вияву мовленнєвої агресії. Високий рівень вияву агресії пов'язаний із концептами *насильство*, *смерть*, *війна*,

ув'язнення, а низький – із концептами *критика, страх, жертва, гнів, лють, психологічний тиск, сумнів*. Деякі з них (наприклад, концепт «жертва» або «образ ворога») найчастіше виражають опосередковану агресію, оскільки націлені, зазвичай, на конкретну людину, тоді як інші (наприклад, концепти «страх» та «заборона») сприяють загалом негативному сприйняттю тексту реципієнтом, але не орієнтовані на завдання шкоди конкретній людині [59, с. 23].

Оскільки своє комунікативне призначення мова реалізує передусім через реченнєву одиницю, то синтаксичні засоби теж здатні вербалізувати агресію. Так, ефективним засобом презентації мовленнєвої агресії є відповідні речення за метою висловлювання (окличні й питальні), а також заперечні та спонукальні конструкції. Особливо привертають увагу заперечні речення типу *У тебе нічого не вийде, ти не зможеш*. Вони принижують гідність іншої людини, знецінюють її дії. У структурі речення потужним конфліктогенним потенціалом можуть бути позначені й однорідні члени та звертання.

Дослідниця Г. Завражина однією з форм вияву мовленнєвої агресії вважає інвективу, яка передбачає образи, вислови з негативною конотацією, що адресовані іншій особі чи групі осіб. Дослідниця розрізняє інвективу у вузькому та широкому значенні: перше пов'язане із вживанням у риторичі та політичному дискурсі, де інвектива – використовується як форма контрнаступу на опонента або ворога та нерідко містить грубу лексику. Її ціль – засудження опонента в очах слухачів або глядачів. Інвектива у широкому значенні – це мовлення, спрямоване на погіршення становища або репутації індивіда, вона може мати як вербальний вияв, так і невербальну форму вираження, тобто виражатися в міміці, жестах тощо [18].

Засобом вираження мовленнєвої агресії можуть бути і стилістичні прийоми – «різні способи комбінування мовних одиниць одного рівня у межах одиниць вищого рівня» [5, с. 142], які ґрунтуються на синтагматичних відношеннях між стилістично маркованими і стилістично немаркованими

одинацями в тексті. До стилістичних прийомів ефективної презентації мовленнєвої агресії належить іронія – «один із видів мовленнєвої маніпуляції, яка полягає у використанні слова, словосполучення або цілого висловлення (і текст великого обсягу) в сенсі, що суперечить буквальному (найчастіше протилежному) з метою глузування» [11, с. 7]. Вона демонструє авторське ставлення, яке може містити в собі й виразну небезпеку. Якщо з певних причин іронія недоречна, вона сприймається як цинізм. Такий обов'язковий складник іронії, як кепкування, часто набуває саркастичної форми, викликаючи серед аудиторії обурення й роздратування [37].

Співвідносячи іронію з гумором, С. Походня слушно зауважує, що «іронія може не містити ні тіні гумору, висловлюючи роздратування, обурення, гіркоту, ворожість та інші почуття, дуже далекі від бажання жартувати», і тоді вона вже стає знаряддям мовленнєвої агресії [38, с. 76].

Засобами презентації мовленнєвої агресії можуть бути й тропи – «слова чи вислови, які вжито в переносному значенні для характеристики будь-якого явища за допомогою вторинних смислових значень» [41, с. 98]. До тропів належать метафора, метонімія, алегорія, гіпербола, літота та ін.

Одним із найпоширеніших видів тропів, які використовують для вираження мовленнєвої агресії, є метафора – «слово або мовний зворот, вжиті в переносному значенні для визначення предмета або явища на основі будь-якої аналогії, подібності» [27, с. 143]. Метафора виконує цілий ряд важливих функцій, основні з яких: функція декоративна, прикриття значення метафоричного найменування, пояснення [27, с. 144].

В основу метонімії, як і в основу метафори, покладено перенесення назви з одного предмета (дії, явища) на інший. Метонімія – «троп, значення якого полягає в перенесенні назви певного предмета або класу предметів на інший предмет або клас на основі суміжності» [27, с. 33].

На відміну від метонімії і метафори, алегорія використовується лише в художньому мовленні та є зрозумілою тільки в цілому тексті. Ю. Ковалів у своїй «Літературознавчій енциклопедії» дає таке визначення алегорії –

«різновид інакомовлення, основою якого є порівняння; двопланове художнє зображення, яке базується на асоціативному переосмисленні сутності явищ та предметів у їх сукупності» [22, с. 49].

Художній прийом перебільшення, яке «з точки зору реальних можливостей втілення думки є сумнівним чи просто неможливим» [37, с. 198], прийнято називати гіперболою.

Літота становить протилежність гіперболі, її сутність полягає у применшенні справжніх властивостей об'єкта [37], що підвищує експресивність та емоційність висловлювання.

Засоби художньої виразності в художньому тексті про війну мають своє призначення, адже автор за їх допомогою реалізує свій ідейно-художній задум.

Отже, мовленнєва агресія – це вид мовленнєвої поведінки, що передбачає використання мовних засобів та мовних прийомів з метою заподіяння психологічної шкоди, приниження, заперечення думок, переконань, взаємин, засудження тощо. З-поміж різновидів мовленнєвої агресії виокремлюють активну й пасивну, пряму й непряму, спонтанну й підготовлену, вербальну й невербальну, безпосередню й опосередковану.

Пряма передається відкрито, експліцитно і неприховано, тоді як непряма включає приховані сенси у висловлюванні, неоднозначність змісту. Близькою до прямої агресії є активна, оскільки виявляється у відкритому комунікативному нападі на людину, найближчою до пасивної є непряма агресія, оскільки може передаватися через зневажливе ставлення, мовчання, відмову від спілкування. Останній різновид є виявом слабкої мовленнєвої агресії.

За рівнем підготовки мовленнєва агресія може бути спонтанною та підготовленою. Перша є результатом відсутності контролю над емоціями адресанта, друга – передчасно спланована з урахуванням психо-фізичних особливостей адресата. За рівнем засобів використання виокремлюють безпосередню й опосередковану мовленнєву агресію. Безпосередня

співвідноситься зі спонтанною і прямою, тоді як опосередкована здійснюється через посередництво засобів художньої виразності, що сприймаються адресатом як критика, а не пряма образа.

Засобами вираження мовленнєвої агресії можуть бути одиниці різних мовних рівнів, а також стилістичні прийоми, що надають мовленню виразності й образності, та тропи – слова чи вислови, вжиті для характеристики якогось предмета чи явища у переносному значенні.

Якими б не були засоби вербалізації мовленнєвої агресії, усі вони спрямовані як на конкретну особу, так і на групу людей.

Висновки до першого розділу

У суспільстві є чимало негараздів, що призводять до комунікативних девіацій між адресатом і адресантом, які часто спричиняють конфліктні ситуації. Тому й нині актуальним є вивчення мови не лише як системи мовних одиниць, а і як засобу комунікації та впливу.

Мовленнєвий вплив – це вплив, який реалізується за допомогою вербальних, екстралінгвальних засобів і спрямований на адресата з метою переконання, створення настрою, підтримки спілкування.

Залежно від мети та способу застосування мовленнєвий вплив може бути як позитивним, так і негативним. Останній вияв мовленнєвого впливу кваліфікують як мовленнєве насилля, що може виражатися як імпліцитно (мовленнєва маніпуляція), так і експліцитно (мовленнєва агресія). Якщо мовленнєва маніпуляція прихована і не проникає у психологічний простір адресата, то мовленнєва агресія спрямована на порушення психологічних кордонів адресата мовлення. Вона має посилену дію завдяки застосуванню лінгвальних (вигуки, слова, фрази) та екстралінгвальних (жести, міміка, тембр) засобів.

Засобами вираження мовленнєвої агресії можуть бути одиниці різних мовних рівнів, а також стилістичні прийоми, що надають мовленню

виразності й образності, та тропи – слова чи вислови, вжиті для характеристики якогось предмета чи явища у переносному значенні.

Усі засоби вербалізації мовленнєвої агресії спрямовані на одне – на зміну поведінки людини чи досягнення певних цілей, наприклад, здобути владу над іншою людиною або змусити її щось зробити.

РОЗДІЛ 2

ЛЕКСИЧНІ ТА ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ВЕРБАЛІЗАТОРИ МОВЛЕННЄВОЇ АГРЕСІЇ У РОМАНІ В. ЗАПЕКИ «ГЕРОЇ, ХЕРОЇ ТА НЕ ДУЖЕ»

2.1. Лексичні репрезентанти мовленнєвої агресії у романі В. Запеки «Герої, херої та не дуже»

З давніх часів проблема розуміння та осмислення війни була й залишається однією з найактуальніших проблем людства. Практично кожна галузь науки, об'єктом вивчення якої є людина й суспільство, так чи інакше торкається цієї теми, вивчаючи її позитивні та негативні аспекти, намагаючись розробити механізми упередження та протидії війні. Особливо значущим це питання стає саме у ХХ столітті, коли людство пережило дві світові війни, і щодня стикається з природними катаклізмами та антропогенними катастрофами. Не менш актуальною тема війни залишається і у ХХІ столітті, коли практично на кожному континенті світу тривають збройні конфлікти.

На жаль, не оминула війна і території України, де більше восьми років на сході триває кровопролиття, розпочате у квітні 2014 року російською федерацією проти суверенітету і територіальної цілісності України.

Війна – це така подія, яка не може бути непоміченою в державі, це криза, це ситуація, яку по-різному інтерпретують у суспільстві та яку проговорюють не лише в засобах масової інформації. Безумовно, вона знаходить своє відображення і в українській художній літературі.

Провідним епічним жанром, «що на тлі зображення воєнної дійсності актуалізує тему війни в літературі, порушує центральну проблему війни та миру, розвиває концепцію людини на війні» [13], є воєнний роман.

Воєнні романи базуються на реальних подіях, які відбулися або відбуваються, і занурюють читача у військову атмосферу, показуючи життя солдатів, їх героїзм, відвагу, жертвність, розкривають емоційні та психологічні аспекти збройних конфліктів.

Тему війни у своїх творах порушувало чимало сучасних українських письменників («Інтернат» С. Жадана, «Абрикоси Донбасу» Л. Якимчук, «Аеропорт» С. Лойка, «Психи двох морів» Ю. Руденко, «Моноліт» В. Пузіка, «Піхота» М. Бреста, «За спиною» Гаськи Шиян та ін.). До цієї когорти належить і Віталій Запека, полтавський доброволець, автор воєнного роману «Герої, херої та не дуже», що викликав неабиякий читацький інтерес, оскільки заснований на реальних подіях.

В основу роману покладені реальні події 2014 року, коли сусідня держава-агресорка посягнула на територію суверенної України. Учасником війни, що розпочалася, був і сам В. Запека у складі добровольчого батальйону. Автор у перервах між бойовими діями робив відповідні нотатки і за два роки написав цей роман.

Щодо назви роману, то автор сам зауважив, що «на війні є реально люди – герої, яких мало хто знає. Вони роблять свою справу й роблять її відмінно. У той же час навколо цих людей, безліч інших осіб... І якось так виходить, що в них більше медалей, ніж у тих, хто їх дійсно заслужив...» [15]. Зрозуміло, що лексема *херої* не просто так винесена у назву роману. Більше того, не просто *херої*, а *херої та не дуже*. За цим приховано сарказм. Автор заклав у назву роману злу та уїдливу насмішку, сповнену зневаги до тих, хто вміє створити ілюзію участі у важливих подіях, проте претендує на неабияке визнання. Саме з назвою роману й пов'язана його ідея – показати справжніх захисників України, які боронять рідну землю, та гостро засудити тих, хто переховується, хто уникає активних бойових дій, однак не проти приписати собі бойові заслуги інших за підтримки «потрібних» людей із військового керівництва.

У романі В. Запеки «Герої, херої та не дуже» виразно виокремлюються дві сюжетні лінії: перша – навколо життя головного героя Шрамка, колишнього бухгалтера, який у 2014 році, пройшовши навчання у навчальному центрі добровольців, опинився на передовій і побачив війну на власні очі як її безпосередній учасник. Точкою відліку другої сюжетної лінії

стає війна у 2014 році, коли Шрамко, ризикуючи власним життям на передовій, виконує доручення у складі розвідувальної бригади, видобуваючи необхідну інформацію для свого воєнного підрозділу.

Головний герой роману – український доброволець Шрамко, який уособлює найкращі риси українських військових. Коли розпочалася війна на сході України, Шрамко потрапляє на передову, ходить у розвідку, неодноразово рятує життя своїх побратимів.

Шрамко – колишній бухгалтер, який, як і звичайні люди, жив, щодня ходив на роботу. Опинившись у воєнний час на передовій, він побачив інше життя: виконання воєнних наказів у гарячих точках, де постійно накриває вогнем, а землю розривають вибухи. Неодноразово ризикуючи власним життям, Шрамко змінюється: видобуваючи інформацію у складі розвідувальної групи, він виявляє сміливість, витривалість, спостережливість. Веселий та життєрадісний, яким читач побачив Шрамка на початку роману, на війні він перетворюється на понурого та серйозного чоловіка, який все рідше жартує та посміхається. Шрамко, опинившись на війні, переосмислює багато речей.

Війна – агресивне явище. Коли людина бачить її на власні очі, коли щодня стикається із пораненими та загиблими, коли, щоразу, перебуваючи на межі життя і смерті, усвідомлює масштаби руйнувань, то, зрозуміло, її свотосприйняття зазнає серйозних трансформацій. Цілком закономірно, що подібні трансформації супроводжуються викидом негативних емоцій, що вербалізуються за допомогою мовних та мовленнєвих засобів. Виявляє агресивну мовленнєву поведінку і Шрамко та його побратими, що й засвідчують діалоги у романі. Наведемо приклад одного із них:

– *Розповідай, мордяко ворожа, як ти пив горілку з ворогами, – грізно домагався слідчий у Шрамка. – Нам про тебе все відомо. Зізнавайся щиросердно, вражино підла!*

– *Із задоволенням пиячив, громадянине начальнику, – відповідав Шрамко.*

– Для загальної користі готовий пиячити хоч із самим чортом, хоч із вами, не побоїмося цього слова.

– Та як ти смієш! – обурювався слідчий. – Навіть не намагаєшся знайти собі виправдання! Як ти міг!? Доброволець! Свідомий українець! Пиячити разом із руськими та колаборантами! (с. 104).

Послугуючись лайливою лексикою, а також лексичними одиницями зниженої конотації, які до того ж увиразнені означенням (*мордяко ворожа, вражино підла*), командир висловлює презирливе ставлення до Шрамка.

З-поміж інших героїв роману – Спілберг, який є прототипом самого Віталія Запеки, який, як учасник бойових дій, знає про війну не із розповідей колег чи знайомих, а на власні очі бачив її руйнівні наслідки. Герой, практично не випускаючи фотоапарат із рук, регулярно фіксує воєнні будні, щоб у такий спосіб задокументувати історію боротьби українців за територіальну цілісність та незалежність своєї держави. З вуст Спілберга також нерідко злітає лайлива лексика. Наведемо приклад:

– *Петля-а-а-ай!*

Об заднє скло гупнуло, майже одночасно почувся тріск переднього скла – наряд влучив посередині, якраз між головами пасажирів, які відхилилися праворуч і ліворуч. Машина знову вильнула вбік.

– *От паскуда!* – Спілберг прикрив руками фотоапарат від осколків.

Він ще щось сказав, та Шрамко не розчув – знову геннула гармата.

Цього разу вцілило вздовж лівого боку. Крізь зчесаний на мереживо метал Шрамко зміг роздивитися жовто-коричневий ґрунт дороги... (с. 162).

Як засвідчив наведений діалог, Спілберг за допомогою лайливої лексики виявив агресію, спрямовану на росіян, які обстріляли машину, у якій їхали наші військові.

Наведемо подібний приклад:

– *Верни сигареты, морда!* – ще більше обурився водій. Він вискочив з машини, кинувся до Шрамка. Його гвалт відволік російських офіцерів від Вікторовича. Всі обернулися.

– *Это я «морда»?* – обурено перепитав Шрамко. Схопив автомат зручніше і зі всієї сили вдарив російського водія прикладом у пику. Той, мов підкошений, впав на дорогу.

– *Что за ху..?* – встиг здивуватися один із російських офіцерів. Інший нічого не встиг вимовити – Вікторович вистрелив їм у спину з пістолета. Росіяни попадали на узбіччя. Шрамко перевів свій автомат на одиночний режим. Вистрілив у голову водієві... (с. 99–100).

Наші спостереження засвідчили, що в художніх діалогах В. Запеки лайлива лексика дозволяє героям роману висловити категоричні заяви, обурення, які нерідко супроводжуються погрозами й образами, приниженням честі й гідності адресата, як у таких прикладах:

– *Что там?* – запитав Макс.

– *Наказали бігти.*

– *Та ну нах! Дебіли! Нас відразу переб'ють, – сердито прошепотів Льоха...»* (с. 134);

– *Дофига их там?*

– *Десятка полтора. Через нас проезжали. Видел их. Освоятся – остальные налезут. Кадыров целую бригаду прислал. – Сволочи, – зітхнув Вікторович. – Ну ладно. Бывайте.*

– *Бывайте. Счастливо добраться...* (с. 98–99);

– *Глянь! Цей полковник у «підшиві»!*

Добровольці не могли повірити своїм очам. Вперше за всю війну перед ними стояла особа у військовій формі, пошитій, що було видно навіть людям, далеким від світу моди, на індивідуальне замовлення. І ось на цьому однострої сяяла білосніжна нестатутна «підшива» за коміром, як за часів радянської армії. Підшита якісно, суворо на «голівку сірника», так, що жоден старшина тих часів не зміг би присікатися.

– *Цікаво, – в голосі Шумахера відчувався сум. – Такі маразматики не змусять і нас також підшивати цю гидоту!? Якщо введуть таке дурне, то я заперечуватиму. Маразм окремо, а я окремо!*

Шрамко вийняв свій телефон і тицьнув товаришу в руки:

*– Я хочу сфотографуватися з цим **дебілом!** Ніхто не повірить, їй Богу!*

Здається, доброволець вигукнув своє бажання надто гучно – його почули не лише «вєеспешники», а й сам начальник штабу сектора «М». Обличчя в нього почервоніло від гніву, очі витріщилися на Шрамка, котрий став поруч і показував пальцем на підшиву, доки Шумахер його фотографував. «Вєеспешники» стояли, навпаки, бліді, мов та «підшива» полковника. Видно було, що їм кортіло схватися один за одного, та бідолашні боялися зруйнувати стрій (с. 175).

*Маразматиком називає Шумахер начальника, який, незважаючи на війну та гострі потреби військових, шиє собі форму на замовлення. Військові, які обговорюють цей вчинок їхнього начальника, називають його надмірне піклування про себе та байдужість до простих вояків, які тижнями не мають можливості привести себе до ладу, бо триває війна, *маразмом*. Прикметно, що на адресу такого начальника вояки кидають субстантивований прикметник у формі середнього роду (*дурне*), а не чоловічого, у такий спосіб висловлюючи своє обурення й зневагу. Зрозуміло, що негативні емоції побратимів Шрамка спонукали називати його *дебілом*, оскільки пихатий начальник поводить себе в умовах війни як недоумок.*

Безпосередня мовленнєва агресія передбачає пряме висловлювання негативних емоцій або ідей, що можуть ображати адресата мовлення, провокувати його до конфлікту, порушувати його особистісні кордони чи здійснювати наругу над ним, що й демонструє такий фрагмент із роману В. Запеки «Герої, херої та не дуже»:

– Кто такой, кто такой?

– «Кто такой, кто такой»! – перекривив невидимого співрозмовника ще раз, – Две бутылки водки! Выстрелишь и попадёшь в них – я тебе потом голову оторву и скажу, что так и было!

– Ты это... ты оружие... руки, чтобы видно! – ліхтарик осліпив Шрамка. Він прикрив очі долонею, але продовжував наближатися, хоч і збавив крок.

– За спиной автомат, не волнуйся! – Шрамко намагався здаватися веселим та безтурботним. Насправді радів, що нацгвардійці не почали відразу стріляти.

– Что в карманах? Гранаты?

– Ты **придурак? Или совсем?** – здивувався Шрамко. – Я тебе русским языком говорю – две бутылки водки. От нашей позиции вашей.

– Так ты от соседей?

– Нет! От НАТО. Откуда ж ещё? Такое спрашиваешь.

Шрамко з полегшенням відчув, що на позиції засміялися з його жарту... (с. 62–63);

А бійці наче застигли на місці, намагаючись зрозуміти, що таке щойно було на їхній позиції.

– Це піпець! – почулося від Коливана.

Цього разу від його репліки ніхто не скривився.

– На передок! – почув Шрамко ледве чутний шепіт командира.

– Чим ближче до передка, тим менше **придураків** з перевітками. Якнайхутчіше на передок! (с. 199).

Репліка, що містить лайливу лексику, адресована російському солдату, якого зневажає Шрамко і тому не може стримати свої негативні емоції.

Нерідко, використовуючи лайливу лексику, автор правдиво відтворює характер розмовного мовлення між вояками, які послуговуються міцним слівцем з метою приниження ворога. Наведемо приклади:

– Что за сброд, вашу мать! – заволав один з росіян. – Старший, ко мне! Бегом, сука!

Вікторович, трохи повагавшись, підійшов ближче. Не поспішаючи.

– Ну я старший. И чего?

– Как докладываешь, **подлец!** – закипів російський офіцер. Навіть у темряві було видно, як його обличчя почервоніло від гніву» (с. 98-99);

– Зрозумів, – кивнув головою Шрамко. – Послухай. А в мене ні броніка, ні каски. Сказали, що тут видадуть.

– От **суки!** – обурився Вітер. – Ми їх тут народжуємо чи що? Тримай поки мою каску. Зранку придумаємо щось.

– Дякую. А бронік?

Вітер засміявся... (с. 43).

Мовленнєву агресію демонструють у діалогічних репліках і російські військові, обурені тим, що чеченці спустошують тимчасово захоплені території і не залишають їм можливості нажитися. Наведемо приклад:

– Кто там дальше стоит? – розвідував Вікторович.

– Чеченцы. Потом снова нормальные. Наши.

– Чеченцы? Вот **суки...** – здивувався Вікторович. – Там разве есть чем поживиться?

– Эти найдут... – росіянин заздрісно глянув у бік, де були чеченці.

– Эти **уроды** скорее всего, базу хотят себе сделать, с которой Дебальцево удобно будет грабить. Им там никто не помешает.

– За этими не успеешь. Шустрые и наглые, – «поспівчував» Вікторович.

– Это точно, – тяжко зітхнув росіянин. – Пока они город будут «чистить», лучше не соваться. Голову за бабло отрежут. Было такое. Нам то, что после них останется. **Падлы** (с. 192).

Зауважимо, що остання лексична одиниця у наведеному прикладі пунктуаційно оформлена як парцелят – частина простого або складного речення, утворена при його членуванні на декілька висловлень у зв'язку з певною комунікативною ідеєю. Це й дозволило авторові продемонструвати не лише агресію по відношенню до легіону чеченців, які грабували і вбивали місцевих мешканців, а й зацентувати увагу читача на цих безсовісних діях загарбників.

Матеріал джерельної бази засвідчив, що з-поміж найпоширеніших репрезентантів мовленнєвої агресії у романі В. Запеки «Герої, херої та не дуже» виявились лексичні та фразеологічні одиниці, а також засоби художньої виразності (епітети, порівняння, метафори, повтори та ін.). Зупинимося на них докладніше.

Поділяючи міркування Ю. Щербиніної про те, що найвиразнішими репрезентантами мовленнєвої агресії виявляються мовні одиниці лексичного рівня [56], зосередимо дослідницьку увагу на розмовній, просторічній лексиці, а також на пейоративах, інвективах, вульгаризмах, сленгізмах, які вербалізують агресію у романі В. Запеки «Герої, херої та не дуже».

Потужним агресивним потенціалом позначена у романі В. Запеки розмовно-просторічна лексика, яка «функціонує в живому розмовному мовленні і характеризується наявністю конотативних сем розмовності, фамільярності, іронічності, зневажливості, розмірно-оцінності, лайливості та вульгарності» [6, с. 273].

Послуговуючись розмовно-просторічною лексикою, герої роману Шрамко та Спілберг висловлюють негативне ставлення до «хероїв», які уникають передової, ховаються (*стирчать*) у тилу. Подібна лексика – яскравий приклад засудження «хероїв». Відчутною мовленнєва агресія є у таких фрагментах: «Ну ти й *каліка*, Юрко!» (с. 186); «...*Стирчиш* в тилу, а на війні герої гинуть, *твою маму!*...» (с. 154);

– А ти бачив? *Прутсья* вони всі за нагородами, *хай їх грім поб'є!* – обурено сказав Спілберг.

– Ну а ти як думав? Треба вміти *патякати* перед начальством, отоді теж будеш нагороджений – відповів Шрамко...» (с. 177);

– Ти розумієш, що нам *піпець*?

Шрамко хотів зацідити в морду Коливану, але вчасно передумав.

– Дай свою *кружку*.

– Навіщо? – Коливан надто не любив давати комусь особисте майно.

– Потрібна для захисту Батьківщини.

– *Не тринди!*

– *Серйозно тобі кажу. Хлопці придумали кружки залпового вогню робити... (с. 81).*

Натрапили в аналізованому романі й на пейоративну лексику – словосполучення або слова, що виражають негативну оцінку будь-чого або будь-кого, невдоволення та презирство. У романі «Герої, херої та не дуже» пейоративи виражають обурення, гнів та невдоволення військових діями колег по службі. Наведемо приклади: «...*Як же ти, політикан хренов, нічого не можеш зрозуміти?*» (с. 32); «...*Дуринда* вона, думає що капітан, то значить має гроші. Тьху!...» (с. 183).

Політиканом майор називає Спілберга, який нічого не розуміє в політиці, але все ж доводить свою правоту. *Дуриндою* називає Шрамко Світлану (це знайома їхнього командира), яка в житті на перше місце ставить гроші, а не людські почуття.

Поруч з пейоративами в романі спостерігаємо й інвективу – слова та вислови, що містять у своєму оцінному компоненті інтенцію мовця образити, зганьбити та збезчестити адресата мовлення або іншу особу та зробити це у якомога різкій формі. Наведемо приклади: «– *Что за сброд, вашу мать!* – заволав один з росіян. – *Старший, ко мне! Бегом, сука!*» (с. 98); «... – *Що там?* – запитав Макс. – *Наказали бігти. – Та ну нах! Дебіли! Нас відразу переб'ють, – сердито прошепотів Льоха...*» (с. 134);

– *Это я «морда»?* – обурено перепитав Шрамко. Схопив автомат зручніше і зі всієї сили вдарив російського водія прикладом у пику. Той, мов підкошений, впав на дорогу.

– *Что за ху..?* – встиг здивуватися один із російських офіцерів. Інший нічого не встиг вимовити – Вікторович вистрелив їм у спину з пістолета. Росіяни попадали на узбіччя. Шрамко перевів свій автомат на одиночний режим. Вистрелив у голову водієві. «Росіянин з огидою сплюнув. Всі інші з ненавистю подивилися в бік, де була позиція чеченців.... (с. 99–100);

– *Ну я старший. И чего?*

– *Как докладываешь, **подлец!** – закипів російський офіцер. Навіть у темряві було видно, як його обличчя почервоніло від гніву»* (с. 98-99);

– *Зрозумів, – кивнув головою Шрамко. – Послухай. А в мене ні броніка, ні каски. Сказали, що тут видадуть.*

– *От суки! – обурився Вітер. – Ми їх тут народжуємо чи що? Тримай поки мою каску. Зранку придумаємо щось.*

– *Дякую. А бронік?*

Вітер засміявся... (с. 43);

«– *Смієтеся? Смійтеся! Смійтеся!* – мотнув головою на них старшому інструктору. – *А цих копати окопи! Що вириють – закопувати і поруч рити нові! Я їх, **падлюк**, навчу Батьківщину любити! Добровольці фігові!..»* (с. 24);

«*Черговий? Як доповідаєш, **падлюко!***» (с. 89);

– *Ви мені зараз зуби замовляєте? Та як ви смієте? Ні з того ні з сього огляділися, що це ваші гранати? Ну й **падлюки!***

– *Та що ви таке кажете? Хіба так можна?! Христом-Богом клянуся, кажу відверто. Не наші! Давайте швидко щось робити!...* (с. 186);

«*Стирчиш в тилу, а на війні герої гинуть, **твою маму!**...*» (с. 154);

«– *Що **це в біса** таке? – здивувався капітан. Дайте бінокль! Як він нас втомив, **сучий сину!**... Чому він по своїх бахає?»* (с. 123);

– *Єдріт твою наліво!* – заверещав полковник. – *Що, в біса, таке? Це наше село чи окуповане!?*

– *Наше, – підтвердив майор. – Перед виїздом перевіряв: Нижні Кринки – наші.*

– *Ідіот!* – вилаявся полковник. *Хоча ще годину тому сам пояснював майору про «якісь там Кринки», а не про «Верхні» чи «Нижні». – Це Верхні! Верхні Кринки. А нам в нижні потрібно!...* (с. 120).

Ідіотом називає полковник свого водія, який переплутав села й ледве не потрапив на позицію ворогів, з якої навряд чи повернулися б вояки живими.

Наші спостереження засвідчили, що найчастіше інвективи представлені у діалогічних репліках військових у момент найвищої психологічної напруги.

Засобом презентації мовленнєвої агресії у досліджуваному тексті виявилися й вульгаризми – грубі слова та вирази, що не прийняті в літературній мові та іноді вживаються у повсякденному усному мовленні для вираження різко негативного ставлення. У цинічній формі вульгаризми в романі В. Запеки «Герої, херої та не дуже» виражають ставлення до ганебних вчинків вояків, як у такому прикладі: «...Вже **рило** залив? Іди проспись, скоро тобі в наряд – нахабно прозвучало від Спілберга!» (с. 157). Саме таку репліку адресує Спілберг Шрамкові, який вернувся з позиції ворога, де йому довелося випити дві пляшки горілки, щоб дізнатися про воєнні плани росіян.

Неодноразово в романі В. Запеки «Герої, херої та не дуже» натрапляємо на дієслово *паякати* («...Твоє діло – не **паякати**, а бути тихіше води й нижче трави!..» (с. 109); «То якого чорта ви сюди приперлись? **Попаякати?** Вам далі...» (с. 10)), яке виразно демонструє обурення вояків у різних ситуаціях.

З-поміж ненормативної лексики, що у романі В. Запеки «Герої, херої та не дуже» презентують мовленнєву агресію, виокремили й сленгізми – «практично відкрита мовна підсистема ненормативних, стилістично знижених лексико-фразеологічних одиниць, які виконують експресивну, оцінну (зазвичай – негативну) та евфемістичну («пом’якшувальну») функції» [53, с. 132]. Сленгова лексика дозволяє героям роману очевидно й неприховано показати реалії воєнних буднів. Звичайний сільський бухгалтер у своєму мовленні використовує щодня сленгову лексику, висловлюючи у такий стереотипний спосіб своє невдоволення. Наведемо приклад: «...**Пофіг** їхнє обурення! **Пофіг**, кажу!...» (с. 115.); «Рядовий?! **Фігово!** Прислів’я знаєш? Українець без личок, що дещо без яєчок! В яких військах рядовим?» (с. 15); «Пропоную відключити телефони **нафіг** і повзти, як повзеться...» (с. 129); «Що за **фігня-а-а!** Як таке може бути!? Хто дозволив?» (с. 28); «**Фігово**, – Вікторович зробив вигляд, що засмутився. – Машина сломалась, а нам до утра надо на позиції быть. Скільки ещє топать пехом! **Ё-моё!**...» (с. 192); «...Мені **до одного місяця!** До жопи мені, кажу, їхнє обурення! По

камерах! **По барабану**, що тісно! Ще буде тісніше, нехай звикають...» (с. 151); «Ніхто! Ніхто мене не чує і не розуміє! **Це пінець!** Просто витрачаю час! **Пінець**, кажу вам! Мене хтось чує...? Знову ні? **Це пінець...**» (с. 75); А бійці наче застигли на місці, намагаючись зрозуміти, що таке щойно було на їхній позиції.

– **Це пінець!** – почулося від Коливана.

Цього разу від його репліки ніхто не скривився.

– На передок! – почув Шрамко ледве чутний шепіт командира.

– Чим ближче до передка, тим менше придурків з перевітками. Якнайхутчіше на передок!» (с. 199);

Неочікувано машина різко нахилилася вниз і зупинилася. Шрамко від несподіванки боляче вдарився головою об скло.

– **Ну-у йо-ма-йо!** – вилаявся водій – Що ти скажеш? Нова воронка. Пощастило, що від сто п'ятдесят другого снаряду – обома колесами в'їхали, а уяви калібром менше? Жах! Добре, що я тобі каску не дав. А то б ти мені лобовуху в автівці розгатиш. А твій лоб – то **фігня**. Заживе...» (с. 39-41);

– **Дофига** их там?

– Десятка полтора. Через нас проезжали. Видел их. Освоятся – остальные налезут. Кадыров целую бригаду прислал. – Сволочи, – зітхнув Вікторович. – Ну ладно. Бывайте.

– Бывайте. Счастливо добратсья (с. 98–99);

Шрамко закашлявся.

– Дебальцево укреплено ого как! **Фиг его возьмёшь!** Я там был.

– Ну да. Ты же в ДееРГе ходил. Герой! Видели, какой герой нагрнул к нам в гости? Наливаем.

Випили ще. Цього разу закушували ретельніше. Лише ворожий командир не міг заспокоїтися... (с. 67);

– Ти розумієш, що нам **пінець**?

Шрамко хотів зацідити в морду Коливану, але вчасно передумав.

– Дай свою кружку.

– Навіщо? – Коливан надто не любив давати комусь особисте майно.

– Потрібна для захисту Батьківщини.

– Не тринди!

– Серйозно тобі кажу. Хлопці придумали кружки залпового вогню робити... (с. 81).

Досліджуючи роман, ми натрапили на лексику зниженої конотації у мовленні російських загарбників, які демонструють зневажливе ставлення до українців: «Роздуми Шрамка нахабно обірвалися раптовим скреготом гальм якоїсь машини. Поруч із ним зупинився позашляховик зеленого кольору. З автомобіля вилізли двоє в російській військовій формі. Колона добровольців мимоволі зупинилася.

– Что за **сброд**, вашу мать! – заволав один з росіян. – Старший, ко мне! Бегом, сука!

Вікторович, трохи повагавшись, підійшов ближче. Не поспішаючи.

– Ну я старший. И чего?

– Как докладываешь, подлец! – закипів російський офіцер. Навіть у темряві було видно, як його обличчя почервоніло від гніву.

– А чего я тебе что-то докладывать должен? – нахабнів Вікторович. – Ехал своей дорогой, вот и ежай дальше.

– Ты видел? – обернувся один з російських офіцерів до іншого. – И с этим **сбродом** мы Русский мир собрались строить...

– Верни сигареты, **морда!** – ще більше обурився водій. Він вискочив з машини, кинувся до Шрамка. Його гвалт відволік російських офіцерів від Вікторовича. Всі обернулися (с. 99–100);

«– Сдавайся, **«хахол»**, – почулось зі специфічною руською інтонацією» (с. 38).

Росіяни з неприхованою ворожістю називають українських вояків *хохлами*. Ця номінація виникла через характерний елемент зачіски козаків – оселедець.

Лексику зниженої конотації простежуємо й у мовленні українських воїнів: *«У цей важкий час не може бути виправданням, що ви, добровольці, запустили себе в цивільному житті! Охляли! Перетворилися на засранців. Ітіть вашу! Дивитися гидко. Тьфу! Проте ми дамо вам необхідні знання та навички, щоб ви могли з честю загинути!»* (с. 22).

Натрапляємо в романі й на лексичні одиниці, які поза межами контексту є загальноживаними, але в контексті подій, описаних у романі В. Запеки «Герої, херої та не дуже», вони набувають переносного значення. Наведемо приклад: *«Ти з ким розмовляєш? ... **Тиловий пацюк!** Стирчиш в тилу, а на війні герої гинуть, твою маму!»* (с. 154). Номінацію *тиловий пацюк* адресовано черговому за те, що він не доповів інформацію так, як цього хотілось майору. Звернімо увагу, що лексема *пацюк* вжита з епітетом *тиловий*, який дозволяє автору висловити негативне ставлення до людини, яка перебуває в тилу, а не на передовій (*на передку*, як називають її українські військові в романі).

У романі В. Запеки «Герої, херої та не дуже» натрапляємо на лексичні одиниці-вербалізатори мовленнєвої агресії, які підтримані одиницями інших мовних рівнів. Наведемо приклади: *«У цей важкий час не може бути виправданням, що ви, добровольці, запустили себе в цивільному житті! Охляли! Перетворилися на засранців. **Ітіть вашу!** Дивитися гидко. **Тьфу!** Проте ми дамо вам необхідні знання та навички, щоб ви могли з честю загинути!»* (с. 22).

Як засвідчує приклад, агресія, вербалізована за допомогою лексеми зниженої конотації (*засранці*) та інвективи (*Ітіть вашу!*), посилюється за підтримки прислівника *гидко*, що чуємо у репліці начальника навчального центру, який зробив у доволі грубій формі зауваження воякам за їх зовнішній вигляд та неохайність, при цьому ще й плюнув у їх бік.

Агресивна мовленнєва поведінка у репліках героїв у романі підтримана й чисельними реченнєвими одиницями зі знаком оклику. Крім того, в таких реченнях чимало дієслів у формі наказового способу, які й посилюють

обурення. Особливо категоричними є висловлювання-накази, що містять інфінітив. Наведемо приклади: «Слухаю! Що там у тебе?... П'ятнадцять полковників?.. Ох, мля... Я не тобі... Всі до єдиного в нашій формі? **От покидьки!** Маскується сволота під своїх. **Мало!** Ловіть усіх... До Міністерства оборони вишли наряди. **Там шукати!.. Всіх! Справа надзвичайної державної ваги!.. Пофіг їхнє обурення! Пофіг, кажу! Мені до одного місця! До жопи мені, кажу, їхнє обурення! По камерах! По барабану, що тісно! Ще буде тісніше, нехай звикають... Активніше! Активніше, кажу!.. На фронт відправляю, перечити мені! Виконувати!** (с. 151); «Що там? Намагалися чинити спротив? Буйні? **Окремо їх!.. Як розуміти «немає вільних камер»?** **До алкашів саджай!** А будуть щось базікати – **бий у зуби!.. Так! У зуби! Від мого імені! Це наказ!.. Відповідаю!**» (с. 151); «Что за сброд, вашу мать! – заволав один з росіян. – **Старший, ко мне! Бегом, сука!**» (с. 98).; «**Стояти! Завмерти! Мовчати! Озвучити власне прізвище негайно!** (с. 22); «– **Ма-а-авчати! Смирна-а-а-а!** – від потужного горлання білка зірвалася з верхівки сосни, та, на її щастя, змогла вчепитися за гілки нижче. Шишки посипалися не лише з цього дерева, а й з тих, що росли трохи далі. – **Старший інструктор, до мене!**» (с. 23); «**Мовчати!** – заревів на всю горлянку начальник «учебки». Шрамку від того ризику трохи заклало вуха: – Чому вийшов зі строю без дозволу? Хто такий, не бачу прізвища? **Згною негайно!**» (с. 22);

«Чужі» офіцери поспіхом потягнули за руки лікарку з позиції.

– Змушена попрощатися з вами, – на ходу промимрила представниця санстанції.

– **І ось ще!** – полковник перестав тягнути жінку за собою, повернувся в бік підрозділу. – Чому у вас бетонні блоки не пофарбовані в зелений колір? **Неподобство! Суцільне неподобство! Ви на війні чи де? Зовсім мені тут... Щоб наступного разу! Виконуйте!**

– **Негайно виправити!** – піддакнув своєму начальнику майор. – **І де ваша зброярня? Як це так, що у вас немає зброярні!**

Полковник різко зупинився. Обличчя офіцера засяло радістю.

– **Точно! В них немає зброярні! Запиши ще й цей недолік, майоре!**

Виправити!

– Зброярні? – перепитав командир підрозділу, не вірячи почутому. – Відокремлене приміщення, вартувий та черговий, щоб видавав зброю під розпис в журналі?

– **Саме так! Ви правильно розумієте слово «зброярня»!**

– **Але ж тут війна! Кожен спить зі своєю зброєю!**

– **В статуті немає такого «спати зі зброєю»! Неподобство! Я відмічу цей недолік у журналі перевірки. Виправити!**

Обидва офіцери, задоволені собою, поспішили наздоганяти свою цивільну колегу по маразму (с. 199);

А бійці наче застигли на місці, намагаючись зрозуміти, що таке щойно було на їхній позиції.

– **Це піпець!** – почулося від Коливана.

Цього разу від його репліки ніхто не скривився.

– **На передок!** – почув Шрамко ледве чутний шепіт командира.

– Чим ближче до передка, тим менше придурків з перевітками.

Якнайхутчіше на передок! (с. 199);

– Вони разом у розвідку ходили, – не вгамовувався комбат. – Однаково ризикували!

– Ти не розумієш? – один із полковників захихотів. – Герой – це не масове явище. Має бути лише один. Призначено Шрамка, отже, буде Шрамко. А всіх інших похвали та відправ нести службу. Хто з цих волоцюг Шрамко?

Новопризначений «герой» несміливо зробив маленький крок уперед. Полковники витріщили на нього очі.

– **Чому він такий брудний, комбате!?** Зовсім розпустив своїх бійців! Що за воїни у тебе? Чому не в однострої? **Чому небритий?! Бардак, комбат! Бардак!**

– Так! – підгавкнув ще один полковник, одягнутий у форму індивідуального пошиття. – Чому ми можемо слідкувати за собою, а твої бійці ні? Чи в нас служби менше?

– Вони ж тільки з розвідки! – виправдовувався комбат. – Дві доби на пузі повзали!

– **Мовчати!** – гаркнув ще один полковник. – Де в Статуті написано, що боєць у розвідці має бути неголеним та неохайним?

Комбат закрив рота – таких пунктів у Статуті, дійсно, не було.

– **Мовчати!** – відкрив пельку ще один полковник, хоча комбат вже мовчав. – Розпустив бійців! Визнай це і не шукай собі виправдань! Негайно привести бійця до ладу! Виконувати!

– **Слухаюсь!**

Товариші Шрамка були відтиснуті осторонь і про них, на їхнє щастя, забули. Комбат підняв «на вуха» всіх у пошуках чистого охайного однострою та статутних берців...» (130).

Зауважимо, що в художньому мовленні самого В. Запеки теж натрапляємо, якщо не на агресію, то на підкреслено призирливе ставлення до вдаваних (несправжніх) героїв. Не випадково автор роману цю лексему бере в лапки («Новопризначений «герой» несміливо зробив маленький крок уперед. Полковники витріщили на нього очі»). Кидається у вічі й коментар автора до дій таких «героїв», які роблять «несміливо маленький крок».

Лайливу лексику та сленг як репрезентанти мовленнєвої агресії суттєво підтримують у романі й чимало лексичних одиниць, які є вказівкою на відповідну міміку, жести, тон, що засвідчують незадоволення, обурення та характеризують агресивну манеру мовлення співрозмовника:

– *Що там?* – запитав Макс. – *Наказали бігти.*

– *Та ну нах! Дебіли! Нас відразу перебють, – сердито прошепотів Льоха...* (с. 134);

– *Єдріт твою наліво!* – *заверещав* полковник.

– *Що, в біса, таке?* (с. 120–121).

У наведених прикладах автор скористався дієсловами *прошепотів*, *заверещав*, що відображають вкрай напружену атмосферу та психоемоційний стан героїв роману.

Наведемо подібні приклади:

– *Ти розумієш, що нам піпець?*

Шрамко хотів зацідити в морду Коливану, але вчасно передумав.

– *Дай свою кружку.*

– *Навіщо? – Коливан надто не любив давати комусь особисте майно.*

– *Потрібна для захисту Батьківщини.*

– *Не тринди!*

– *Серйозно тобі кажу. Хлопці придумали кружки залпового вогню робити... (с. 81);*

Роздуми Шрамка нахабно обірвалися раптовим скреготом гальм якоїсь машини. Поруч із ним зупинився позашляховик зеленого кольору. З автомобіля вилізли двоє в російській військовій формі. Колона добровольців мимоволі зупинилася.

– *Что за сброд, вашу мать! – заволав один з росіян. – Старший, ко мне! Бегом, сука!*

Вікторович, трохи повагавшись, підійшов ближче. Не поспішаючи.

– *Ну я старший. И чего?*

– *Как докладываешь, подлец! – закипів російський офіцер. Навіть у темряві було видно, як його обличчя почервоніло від гніву.*

– *А чего я тебе что-то докладывать должен? – нахабнів Вікторович.*

– *Ехал своей дорогой, вот и езжай дальше.*

– *Ты видел? – обернувся один з російських офіцерів до іншого. – И с этим сбродом мы Русский мир собрались строить*

Шрамко зробив крок ближче до машини. Постукав у віконце до водія.

– *Чего тебе? – водій невдоволено опустив скло.*

– *Сигарету дай.*

– *Держи, – знехотя той простягнув пачку.*

Шрамко замість того, щоб взяти одну цигарку, забрав усі. Одну закрив, а інші демонстративно поклав собі до кишені.

*– Ты чего?! – **обурився** водій. – Верни сигареты!*

– Простой беспредел, не обращай внимания, – миролюбиво посміхнувся Шрамко. – Мне нужнее!

*– Верни сигареты, морда! – ще більше **обурився** водій. Він **вискочив** з машини, **кинувся** до Шрамка. Його гвалт відволік російських офіцерів від Вікторовича. Всі обернулися*

*– Это я «морда»? – **обурено** перепитав Шрамко...» (с. 99–100);*

– Зрозумів, – кивнув головою Шрамко. – Послухай. А в мене ні броніка, ні каски. Сказали, що тут видадуть.

*– От суки! – **обурився** Вітер. – Ми їх тут народжуємо чи що? Тримай поки мою каску. Зранку придумуємо щось*

– Дякую. А бронік?

Вітер засміявся... (с. 43);

*«Полковник **ще міцніше стиснув кулаки і зробив крок** до Шрамка, Доброволець мимоволі відступив назад. «Невже він мене зібрався вдарити? – **насторожився** Шрамко. – За що? Я проти такого! Заперечую!». Мозок миттєво проаналізував фізичні якості противника. Той виглядав занадто спортивно...» (с. 176);*

*«Мовчати! – **заревів на всю горлянку** начальник «учебки». Шрамку від того рину трохи заклало вуха: – Чому вийшов зі строю без дозволу? Хто такий, не бачу прізвища? Згною негайно!» (с. 22);*

– Приветствую, – командир колаборантів вигукнув вітання ще здалеку.

*– Аналогічно, – **буркнув** не надто привітно доброволець... (с. 76).*

Виділені лексеми дозволяють унаочнити цілі фрагменти у романі, увиразнити діалоги, репліки учасників яких засвідчують незадоволення і, як наслідок – мовленнєву агресію. Наведемо схожий приклад:

– Легіон! – почувся здивований окрик його побратимів.

*– Брейк! – **вигукнув** Легіон за давньою боксерською звичкою.*

– Ага! – полковник зупинив свій наступ, хоча ще **недобре зиркав через плече** Легіона на Шрамка. – Приїхав своїх відмазувати?

– В чому вони винні?

– Та ти поглянь на їхній зовнішній вигляд! – **полковник показав пальцем на Шрамка**. – Це капець, жах, сором! І він ще питає!

Легіон озирнувся. Закаптюжене пороховими газами, пилом обличчя та одяг Шрамка виглядали не надто привабливо, особливо на фоні бездоганних «вееспешників», що стояли струнко за спиною добровольця (с. 209–210).

Жест Шрамка («Шрамко **тицьнув дулю** під ніс колаборанту») та лексема *освободители*, вжита у його репліці у переносному значенні, дозволяють виявити саркастичне ставлення українського вояка до росіян, які прийшли «звільняти» українців з наміром побудувати «руський мир».

Отже, у романі В. Запеки «Герої, херої та не дуже» агресивний потенціал передусім виявляє лайлива лексика, яка дозволяє учасникам художніх діалогів висловити обурення, незадоволення, погрози та образи.

Вульгаризми, пейоративи, сленгізми дозволяють В. Запеці правдиво відтворити нелегкі будні українських військових, які нерідко послуговуються й інвективою, виявляючи агресивне ставлення до ворога та здійснюючи викид негативних емоцій.

Агресивний потенціал вказаних груп лексики, які нерідко вживаються в одній діалогічній єдності, підтримують і лексичні одиниці, що увиразнюють її фізичний прояв, номінуючи відповідні міміку, жести, особливості тону, що супроводжують репліки. Помітно посилюється мовленнєва агресія, представлена у романі В. Запеки «Герої, херої та не дуже», і за підтримки одиниць інших мовних рівнів (окличних речень, інфінітивів, дієслів у формі наказового способу, лексем у формі середнього роду замість чоловічого та ін.).

2.2. Фразеологізми як репрезентанти мовленнєвої агресії у досліджуваному тексті

Репрезентантами мовленнєвої агресії у романі В. Запеки «Герої, херої та не дуже» виявились і фразеологічні одиниці – «стійкі поєднання слів з цілісним узагальнено-переносним значенням, що виникли на основі образного переосмислення (семантичної трансформації) словесного комплексу» [29, с. 201].

А. Вегеш влучно зауважує, що «фразеологічні одиниці містять інформацію, яскраво розкривають зміст художнього твору..., є своєрідною схованкою здобутків культури, звичаїв традицій і сподівань українського народу...» [10, с. 54]. Очевидно, тому діалоги вояків щедро пересипані фразеологізмами, як у таких прикладах:

– *Що це? – тицьнув рукою в напрямку злощасної сосни начальник «учебки». – Саботаж? Диверсія? Ти навіщо зіпсував наш рідний український ліс? Може, ти колаборант або ще гірше – росіянин?*

– *Аж ніяк, пане начальнику... – почав говорити Шрамко.*

– *Прикуси язика!.. Ну як же ти міг? Патріот і навіть доброволець...»* (с. 29).

Або:

– *Ви мені зараз зуби замовляєте? Та як ви смієте? Ні з того ні з цього огляділися, що це ваші гранати? Ну й падлюки!*

– *Та що ви таке кажете? Хіба так можна?! Христом-Богом клянусь, кажу відверто. Не наші! Давайте швидко щось робити!...»* (с. 186).

Фразеологічні звороти у романі В. Запеки «Герої, херої та не дуже» – вдалий засіб мовленнєвої агресії. Як засвідчили вищенаведені приклади, вони нерідко є засобом, за допомогою якого учасники діалогів висловлюють категоричні твердження.

Помітили, що фразеологічні одиниці у романі В. Запеки – влучний засіб сарказму, за допомогою якого герої презентують агресивну мовленнєву поведінку. Так, Сісецький, майор, який приймав добровольців у військкоматі

й відправляв на медогляд, насміхається з упертого Шрамка, якому не вдалося його пронести, кидаючи таку репліку: *«Ага! Зловив облизня? Так тобі й треба, падлюко!...»* (с. 14). Шрамко хотів похизуватися своєю силою перед майором, якого повинен був пронести по сходах, та, на жаль, вершник-невдаха злетів зі сходів і покотився вестибюлем. Фразеологізм *зловити облизня* вжито зі значенням «зазнати невдачі у тому, на що розраховував, сподівався, чого домагався» [46, с. 192]. Сам по собі цей фразеологізм не є репрезентантом мовленнєвої агресії, але лексема *падлюко* (*«Ага! Зловив облизня? Так тобі й треба, падлюко!...»* (с. 14)), яка представлена в кінці репліки, «запускає» агресивний потенціал цієї фразеологічної одиниці.

У військкоматі Шрамко через неприємні спогади про жінку дозволив собі репліку *«Не забивай мізки, котрих у тебе немає!...»* (с. 10), висловивши у такий спосіб неприязне ставлення до особи (*«дівчина, років двадцяти»*), яка у холі військкомату намагалася з'ясувати причину приходу Шрамка. Дівчина у своїй репліці дала відсіч Шрамкові теж в агресивній формі, скориставшись лайливою лексикою та вульгаризмами: *«То якого чорта ви сюди приперлись? Попатякати? Вам далі...»* (с. 10). Як бачимо, деструктивна мовленнєва поведінка персонажів реалізувалася за допомогою не лише лексичних, а й фразеологічних одиниць.

Шрамко частенько відвідував руські пости, прикидаючись своїм, аби дізнатися ворожі плани, через це був змушений неодноразово сидіти за чаркою з ворогами. У розмовах інколи він втрачав контроль і виявляв у своєму мовленні агресивне ставлення до ворога, що й засвідчує нижче наведена репліка, до складу якої входить фразеологізм: *«Вы ещё немного со своїми русскими потрепыхаетесь и на том всё закончится. Не видать вам Украины, как своих ушей. Вас поматросят и бросят. В Россию не пустят, а здесь будете пятый угол искать»* (с. 85).

Прикметно, що у розмові із ворогами Шрамко послуговується і фразеологічним фондом російської мови, який дозволяє у саркастичній формі

продемонструвати вкрай негативне ставлення до тих, хто посягнув на територію його батьківщини.

Нерідко у романі В. Запеки «Герої, херої та не дуже» натрапляємо на фразеологізми, що дозволяють висловити обурення («**Болтяку їм на грудях закрутити, а не нагороди!** – закипів начальник штабу сектора.– Нехай спочатку навчаться слідкувати за своїм зовнішнім виглядом! Шрамко помітив, що долоні Легіона стиснулися в кулаки...» (с. 178)), й супроводжуються відповідними жестами (скрутити дулю).

Шрамко став свідком розмови обуреного воїна (Коливана) із начальником ЖЕКу, який надіслав його дружині платіжку із більшою, ніж очікувалося, сумою, й висловив погрозу за допомогою фразеологічної одиниці *влаштувати вирвані роки* («такі неприємності, в порівнянні з якими інші можуть здатися досить незначними» [46]): «**Ви що, безсмертні? Я приїду з АТО і вам влаштую вирвані роки! Чому моїй дружині прийшла платіжка на тридцять копійок більше, ніж минулого місяця? Я тут кров проливаю не для того, щоб мене хтось грабував!**» (с. 6).

Неодноразово на свою адресу від обуреного командира чує агресивне ставлення, вербалізоване за допомогою фразеологічних одиниць, і головний герой роману Шрамко. Наведемо приклади:

- *У вас є сорок секунд, щоб скласти автомат! Не більше!*
- *Та могли б і хвилину вже подарувати... – жалибно сказав Шрамко.*
- *Швидше! Часу майже вже нема.*
- *Та це взагалі реально?*
- *Аби тебе дідько сколов, Шрамко! Сказав, тоді виконуй!... (с. 71).*

Або:

- *Ми кого тут вчили? Для чого витрачали час? – обурено запитав майор у солдатів.*
- *Дерева білити точно вчили. – іронічно, але правдиво сказав Шрамко.*
- *Ти ні до чого не здатен! Ні до перезарядки автомата, ні до побілки дерев. Ти абсолютний нуль! (с. 75).*

Отже, в романі В. Запеки «Герої, херої та не дуже» фразеологічні одиниці виявилися вдалими репрезентантами мовленнєвої агресії, які у репліках героїв демонструють зневагу та неприязнь, а також дозволяють під час воєнних операцій влучно передати настрій та психоемоційний стан військових, які, напружені і втомлені, не добирають слів.

2.3. Засоби художньої виразності як вербалізатори мовленнєвої агресії у романі В. Запеки «Герої, херої та не дуже»

Мовленнєву агресію у романі В. Запеки «Герої, херої та не дуже» презентують не лише лексичні та фразеологічні одиниці, а й засоби художньої виразності – прийоми, за допомогою яких письменник досягає своєї мети та творить художньо-естетичну картину. Оскільки митець зображує конкретні події і виражає до них власне ставлення, то художні засоби називають ще зображально-виражальними. Вони є основою художнього мовлення, за допомогою якої автор вимальовує художню реальність.

Письменник не лише зображає, а й виражає своїм творінням духовні цінності, у такий спосіб розкриває світ або спонукає до розкриття істини.

До художніх засобів, які виражають мовленнєву агресію в аналізованому романі, належать тропи (епітет, метафора, порівняння, гіпербола) та стилістичні фігури (повтори, синтаксичний паралелізм, інверсія).

З-поміж тропів у романі В. Запеки «Герої, херої та не дуже» найвиразніше демонструють свій конфліктогенний потенціал епітети – художнє, образне означення, що підкреслює характерну рису, визначальну якість явища, предмета, поняття, дії.

У діалогах досліджуваного роману спостерігаємо епітети, які підкреслюють риси предметів, явищ та надають їм негативного забарвлення. Наведемо приклади:

– *Это да... Им бы в цирке, а не на войне, – зітхнув колаборант. – Падлы даже на нашу вотчину лезут – наших бизнесменов грабят без нас.*

– *Гнилые люди, – погодився Шрамко. – Беспредел пришел... (с. 78).*

А ось як зневажливо та образливо говорить командир про підрозділ воїнів, які цілий день копали окопи: *«Це вони? Та біля цих **охлялих** «окопокопачів» стояти **гидко..!**» (с. 28).*

Шрамко називає *майданутими* росіян, які зібралися в наступ, результатом якого буде повне знищення окупантів: *«Не будьте такими «майданутыми»! Как вы не понимаете, завтра до обеда никого из вас в живых не будет!... (с. 94).*

Епітет *проінструктовані* увиразнює саркастичне ставлення командира підрозділу, який не задоволений діями своїх підлеглих (він називає їх *невдахами*), що не можуть навчитися якісно і вчасно виконувати його інструкції: *«Та ці **проінструктовані невдахи** не можуть прапорці знайти! А то ще магазин перезарядати...» (с. 32).*

У романі В. Запеки «Герої, херої та не дуже» знаходимо репліку: *«Чому так довго не дзвонив, **старий чортяко?** – голос розгніваної дружини Лиса було чути на всю кімнату...» (с. 106).* Саме так звертається обурена і схвильована дружина Лиса (позивний воїна, Шрамко вважає, що такі позивні, дають лише справжнім героям та вірним чоловікам) до свого чоловіка, який довго не давав про себе знати.

У досліджуваному тексті майор називає чергових воїнів тилowymi пацюками, висловлюючи свою неприязнь до тиловиків, які не нюхали пороху на передовій, проте вважають себе героями у той час, коли на передовій гинуть справжні герої:

Задоволений собою офіцер комендатури глянув на затриманого.

– *Ви бачили? Роботу за них роблю, а вони ще й під ногами плутаються. Аби від служби відволікти. Ви вечеряйте. Вечеряйте. Зараз у підвал сходимо. Пошукаємо полковників, з котрими ви на гелікоптері в столицю нашу...*

Шрамко їв. Майор із задоволенням деякий час спостерігав за ним.

Проте бурхлива тяга до діяльності переповнювала душу. Схотив телефон.

*– Черговий? Як доповідаєш, падлюко! Ти з ким розмовляєш? Ти аж зі мною розмовляєш? **Тиловий пацюк!** Стирчиш в тилу, а на війні герої гинуть, твою маму! Доповідай негайно, скільки затримали? Сімдесят два полковники? Чому так мало? Працювати не бажаєте? Так я вас на фронт! Розплодилося тиловиків, немов собак нерізаних... Я наказав бити в зуби від мого імені! Б'єте? З задоволенням? Молодці! Діло державного значення. Патріоти зрозуміють і пробачать, а ворогам так і треба!...! (с. 154).*

Наші спостереження засвідчили, що в романі В. Запеки «Герої, херої та не дуже» чимало лайливої лексики, увиразненої саме епітетами, що дозволяють посилити градус мовленнєвої агресії. Наведемо приклади: «Розповідай, **мордяко ворожа**, як ти пив горілку з ворогами, – грізно домагався слідчий у Шрамка. – Нам про тебе все відомо. Зізнавайся щиросердно, **вращино підла**» (с. 104); «...ворожий автомат **неприятно дивився** в сторону російських позицій...» (с. 145); « – Що це в біса таке? – здивувався капітан. Дайте бінокль! Як він нас втомив, **сучий сину**... Чому він по своїх бахає?» (с. 123). Такі влучні означення-епітети (*мордяка ворожа, вращена підла, сучий сину*) дозволяють висловити негативне ставлення мовця через безвідповідальність та підступність окремих вояків.

Поширеним засобом мовленнєвої агресії у романі В. Запеки виявилася й метафора – «семантичний процес, під час якого форма мовної одиниці чи оформлення мовної категорії переноситься з одного об'єкта на інший на основі певної подібності між цими об'єктами в процесі відображення свідомості мовця» [37, с. 153].

Метафора як маркер агресивного ставлення до співрозмовника представлена у таких прикладах:

*– Это да... Им бы в цирке, а не на войне, – зітхнув колаборант. – **Падлы** даже на нашу вотчину **лезут и лезут** – наших бизнесменов грабят без нас!*

– Гнилые люди, – погодився Шрамко. – **Беспредел пришел...**» (с. 78);
«...ворожий **автомат** неприязно **дивився** в сторону російських позицій...»
(с. 145);

– Ви мені **робіте хвору голову** своїми розмовами!

– Та чому ви так? Мовчати – це підозріло якось. А так я ж з вами розмовляю, співпрацюю, допомагаю понад усі свої сили. Не хочете дзвонити – сам цим займуся. Я такий! Допоможу людям і подяки мені не треба!

– Не будемо нікуди дзвонити... (с. 186).

В основу метафори покладено згорнене чи приховане порівняння, яке теж дозволяє висловити неприхильне ставлення до співрозмовника, як у такому фрагменті роману В. Запеки:

– Чому мені так сумно? – стиха мовив до себе Шрамко. – Жерти хочу, аж не можу.

Командир з Коливаном озирнулися на нього.

– Хапай попутку та їдь до райцентру, – гукнув від берега командир. – Тільки щоб до вечора повернувся. Тобі о восьмій на зміну.

– Або лови зміїв та печи з них шашлики на шомполі, – дав і свою «пораду» Коливан.

– Та то ж не **Шрамко**, то сам **диявол** – сказав услід командир... (с. 201).

Порівняння – «троп, який полягає у порівнянні одного предмета з іншим на основі спільної для них ознаки» [54, с. 112], – вдало презентує мовленнєву агресію у романі В. Запеки «Герої, херої та не дуже». Наведемо приклади:

«– Черговий? Як доповідаєш, падлюко! Ти з ким розмовляєш? Ти аж зі мною розмовляєш? Тиловий пацюк! Стирчиш в тилу, а на війні герої гинуть, твою маму! Доповідай негайно, скільки затримали? Сімдесят два полковники? Чому так мало? Працювати не бажаєте? Так я вас на фронт! Розплодилося тиловиків, **немов собак нерізаних...** Я наказав бити в зуби від мого імені! Б'єте? З задоволенням? Молодці!» (с. 154);

– Ветер! Лис! Проверьте! – Вікторович віддав труби «ерпегешок»

– *Что вы делаете!* – вигукнув один з чеченців, побачивши, що солдати привели «ерпегешки» в бойове положення.

– *Как что делаю?* – засміявся Вітер. – *Проверяю.*

– *Это не двадцать шестая! Дюрак!* – заверещав чеченець. – *Это двадцать второй «мух». Её назад не сложишь! Только стрелять надо!*

– *Где ты был раньше? Ну стрелять, так стрелять!*

– *Ведешь себя, как последняя мразь! Тьфу! Что же ты раньше не сказал?* – ніби здивовано відповів Лис...» (с. 102).

Репліка, що містить засоби мовленнєвої агресії, адресована російським командиром Шрамкові, який відстоював свою думку, маскуючись під колаборанта.

Російські загарбники не лише призириливо ставляться до українських військових, а й до своїх горе-воjakів, що й засвідчує приклад:

– *Ну что? Научим тебя элементарному!* – стверджував командир колаборантів.

– *Да мне не интересно...*

– *Стройся! Вот ище один идет, как сутулая собака. Будет веселее...»* (с. 187).

Рідше в романі натрапляємо на гіперболу («образне перебільшення; ознака приписується предмету такою мірою, якою вона реально йому не властива і не може бути властивою» [54, с. 138]), що вербалізує мовленнєву агресію:

– *Сьогодні їдуть перевіряти зброю, негайно всі трофеї сховати!* – повідомив командир.

– *А куди ж їх тут можна сховати?* – пробубнів собі під ніс Шрамко.

– *І ящика цього візьміть, валяється на дорозі, всі спотикаються!*

– *А що в ящику?*

– *Ти чув наказ? Я тобі мільйон разів повторив: прибери ящик з-під ніг!*

І без питань... (с. 101).

Як бачимо, тропи у романі В. Запеки «Герої, херої та не дуже» дозволяють передати мовленнєву агресію у діалогах, які демонструють важкі воєнні будні, і є влучним засобом характеротворення та художньої типізації. Засоби художньої виразності у досліджуваному тексті – це елементи мистецької майстерності В. Запеки, який у своєму романі прагнув показати справжніх героїв, які боронять рідну землю та хероїв, які переховуються, уникають активних бойових дій, однак не проти приписати собі бойові заслуги інших за підтримки «потрібних» людей із військового керівництва.

У романі В. Запеки «Герої, херої та не дуже» ефективним засобом мовленнєвої агресії виявилися й стилістичні фігури – особливі побудови, що відхиляються від звичайного синтаксичного типу й дають оригінальну форму для образного вираження думок і почувань людини [54, с. 194].

Як засвідчує матеріал джерельної бази, у досліджуваному романі мовленнєву агресію найточніше виражає повтор – художній прийом, за допомогою якого певний елемент, слово або фраза повторюється більше одного разу у тексті з метою підсилення емоційного ефекту, підкреслення важливості чи акцентування уваги на певному моменті. Повтор певних слів чи фраз – яскравий вияв негативних емоцій героїв роману у непростих воєнних ситуаціях, що викликають відповідні психоемоційні стани їх учасників. Наведемо приклади: « – **Жах!** – ще раз прокричала улюблене слово грізна перевіряюча. – Вони перуть свій одяг та мують посуд у річці! **Жах та сором! Сором та жах!**» (с. 195); «– Слухаю! Що там у тебе?... П'ятнадцять полковників?... **Пофіг їхнє обурення! Пофіг, кажу! Мені до одного місяця! До жопи мені, кажу, їхнє обурення! По камерах! Побарабану, що тісно! Ще буде тісніше, нехай звикають... **Активніше! Активніше, кажу!.. На фронт відправляю, перечити мені! Виконувати!**» (с. 151); «– Ну-ну! Хоч пару сходинок здолай, доходяго!...» (с. 17); «– Сдавайся, «хахол», – почулось зі специфічною руською інтонацією» (с. 38); «– **Сміється! Сміється!** – мотнув головою на них старшому інструктору. – **А цих копати окопи! Що вириють – закопувати і поруч рити нові! Зневажлива****

лексика!!! Я їх, падлюк, навчу Батьківщину любити! Добровольці фігові! **Копати, копати і ще раз копати, як заповідав колись Ленін!**» (с. 24).

Нерідко повтори стають засобом категоричного висловлювання, що засвідчує стан обурення й розпачу:

– **Немає тут отруйних зміїв! Немає!** – уже не досить впевнено вимовила жінка і щодуху побігла від річки. – **Немає-є-є!...**

– *Не треба. Цим ви нічого мені не доведете!* **Немає** в Луганській області **отруйних зміїв**.

– Як це «**немає**»?

– Тому що в нас **немає** сироватки, – відповіла жінка. – *Що ви причепилися до мене з цими зміюками?* **Немає сироватки – значить, немає зміїв!** (с. 197).

Повтори у романі В. Запеки як засіб агресії є наслідком переважно негативних емоцій:

– **Ого-го!** – закричав Спілберг. Цей вигук був у кілька разів тихішим, ніж репет Окуня, за що Шрамко окремо був вдячний своєму сусіду по мисливському ланцюгу.

– **Ого-го!** – вигукнув Шрамко і відразу **скривився** від власного голосу. Спробував ще раз, значно тихіше:

– **Ого-го-о!** (с. 210).

Саме повтор вигуку за підтримки вказівки на відповідну міміку (**скривився**) дозволив авторові у репліці Шрамка передати зневагу добровольця до Коливана (доброволець, друг Шрамка), який вразив Шрамка своєю грубістю та пихатістю.

Повтори у романі В. Запеки «Герої, херої та не дуже» мають різний характер і використовуються на різних рівнях тексту – від окремих слів і фраз до повторення сюжетних елементів та конструкцій, проте більшість із них, посилюючи образність та емоційність художнього твору, виявилась вдалим репрезентантом мовленнєвої агресії.

Отже, мовленнєву агресію у романі В. Запеки «Герої, херої та не дуже» вдало презентують і засоби художньої виразності – прийоми, за допомогою яких письменник досягає своєї мети та творить художньо-естетичну картину, змальовуючи воєнні будні українських захисників.

Висновки до другого розділу

З-поміж найпоширеніших репрезентантів мовленнєвої агресії у романі В. Запеки «Герої, херої та не дуже» виявились лексичні, фразеологічні одиниці, а також засоби художньої виразності (епітети, порівняння, метафори, повтори та ін.).

Потужним агресивним потенціалом позначена в романі розмовно-просторічна лексика, за допомогою якої головні герої висловлюють своє негативне ставлення до вчинків хероїв та не дуже.

Натрапили в аналізованому романі й на пейоративну лексику – словосполучення або слова, що виражають негативну оцінку будь-чого або будь-кого, невдоволення та презирство.

Поруч з пейоративами в романі спостерігаємо й інвективу – слова та вислови, що містять у своєму оцінному компоненті інтенцію мовця образити, збезчестити адресата мовлення або іншу особу та зробити це у якомога різкій формі.

Засобом презентації мовленнєвої агресії у досліджуваному тексті виявились й вульгаризми – грубі слова та вирази, що не прийняті в літературній мові та іноді вживаються у повсякденному усному мовленні для вираження різко негативного ставлення.

З-поміж ненормативної лексики, що у романі В. Запеки «Герої, херої та не дуже» презентують мовленнєву агресію, виокремили й сленгізми. Сленгова лексика дозволяє героям роману очевидно й неприховано показати реалії воєнних буднів.

Досліджуючи роман, ми натрапили на лексику зниженої конотації у мовленні російських загарбників, які демонструють зневажливе ставлення до українців.

Агресивна мовленнєва поведінка у репліках героїв у романі підтримана й чисельними реченнєвими одиницями зі знаком оклику.

Вдалими репрезентантами мовленнєвої агресії у романі В. Запеки виявилися і фразеологічні одиниці, які у репліках героїв демонструють зневагу та неприязнь до ворогів і дозволяють під час воєнних операцій влучно передати настрій та нестійкий психоемоційний стан військових.

Мовленнєву агресію в романі В. Запеки «Герої, херої та не дуже» презентують й засоби художньої виразності.

Найвиразніше демонструють свій конфліктогенний потенціал епітети, що підкреслюють характерні риси та якості предметів, понять, дій та надають їм негативного забарвлення.

Поруч з епітетами в тексті спостерігаємо порівняння та метафори, що дозволяють висловити неприхильне ставлення до співрозмовника.

Засоби художньої виразності у досліджуваному тексті – це елементи мистецької майстерності В. Запеки, який у своєму романі прагнув показати справжніх героїв, які боронять рідну землю та хероїв, які переховуються, уникають активних бойових дій, однак не проти приписати собі бойові заслуги інших за підтримки «потрібних» людей із військового керівництва.

ВИСНОВКИ

Війна – агресивне явище. Коли людина бачить її на власні очі, коли щодня стикається із пораненими та загиблими, коли, щоразу, перебуваючи на межі життя і смерті, усвідомлює масштаби руйнувань, то, зрозуміло, її свотосприйняття зазнає серйозних трансформацій. Цілком закономірно, що подібні трансформації супроводжуються викидом негативних емоцій, що вербалізуються за допомогою мовних та мовленнєвих засобів.

Нині актуальним є вивчення мови як засобу комунікації та мовленнєвого впливу.

Мовленнєвий вплив – це вплив, який реалізується за допомогою вербальних, екстралінгвальних засобів і спрямований на адресата з метою переконання, створення настрою, підтримки спілкування. Залежно від мети та способу застосування він може бути як позитивним, так і негативним. Останній вияв мовленнєвого впливу кваліфікують як мовленнєве насилля, що може виражатися як імпліцитно (мовленнєва маніпуляція), так і експліцитно (мовленнєва агресія).

Мовленнєва агресія – це свідоме мовленнєве дія співрозмовника з використанням мовленнєвих засобів з метою образи іншої людини, приниження її честі, гідності, порушення її особистих кордонів.

Репрезентантами мовленнєвої агресії є одиниці різних мовних рівнів, а також стилістичні прийоми, що надають мовленню виразності й образності, та тропи – слова чи вислови, вжиті для характеристики якогось предмета чи явища у переносному значенні.

З-поміж лексичних репрезентантів мовленнєвої агресії у романі В. Запеки «Герої, херої та не дуже» виявили розмовну та просторічну лексику, а також пейоративи, інвективи, вульгаризми, сленгізми.

Лексичні одиниці дозволяють В. Запеці у своєму романі правдиво відтворити нелегкі будні українських військових, які нерідко послуговуються й інвективою, виявляючи агресивне ставлення до ворога та здійснюючи викид негативних емоцій.

Вдалими репрезентантами мовленнєвої агресії виявилися й фразеологічні одиниці, які у репліках героїв демонструють зневагу та неприязнь, а також дозволяють під час воєнних операцій влучно передати настрій та психоемоційний стан військових, які, напружені і втомлені, не добирають слів.

Мовленнєву агресію у романі В. Запеки «Герої, херої та не дуже» презентують і засоби художньої виразності. Оскільки митець зображує конкретні події і виражає до них власне ставлення, то художні засоби називають ще зображально-виражальними. Вони є основою художнього мовлення, за допомогою якої В. Запека вимальовує художню реальність у романі «Герої, херої та не дуже».

Автор заклав у назву роману злу та уїдливу насмішку, сповнену зневаги до тих, хто вміє створити ілюзію участі у важливих подіях, проте претендує на неабияке визнання. Саме з назвою роману й пов'язана його ідея – показати справжніх захисників України, які боронять рідну землю, та гостро засудити тих, хто переховується, хто уникає активних бойових дій, однак не проти приписати собі бойові заслуги інших за підтримки «потрібних» людей із військового керівництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої школи: модульне навчання : курс лекцій. Київ : ІСДО, 1993. 220 с.
2. Бадер В. І. Функціонально-стилістичний підхід у формуванні культури мовлення студентів-філологів. *Лінгвіст. студії* : зб. наук. пр. Донецьк. нац. ун-ту. Донецьк : ДонНУ, 2009. Вип. 19. С. 297–300.
3. Бацевич Ф. С. Мовленнєвий жанр і реєстр дискурсу. *Вісник Львівського масмедійного університету І. Франка: Серія Філологія*. Львів, 2006. Вип. 38, ч. II. С. 86–96.
4. Берджес Е. Механічний апельсин. Буценко. Київ : Рідна мова, 2017. 192 с.
5. Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія : навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2006. 368 с.
6. Бублик І. Ф. Комунікативно-прагматичні та лінгвостилістичні аспекти реалізації вербальної агресії в парламентському дискурсі ФНР : автореф. дис.. канд. наук : 10.02.04 – германські мови. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2006. 212 с.
7. Бурега В. В. Соціологія державного управління : монографія. Донецьк: Східний видавничий дім, 2012. 167 с.
8. Вебер А. Мова ненависті: навч.– метод посіб. Київ : Тютюкін, 2010. 96 с.
9. Вебер А. Різновиди мовленнєвої агресії в сучасному медіапросторі. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Філологія». 2019. № 21. С. 13 – 18.
10. Вегеш А. Фразеологізми–складники літературно–художніх антропонімів у творах сучасних письменників. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2020. Вип. 1(43). С. 54–60.
11. Воронцова Т. А. Речевая агрессия: коммуникативно-дискурсивный

поход. *Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация*. 2006. Вып. 1. С. 83–86.

12. Галів У. Б. Функційно-стилістичне навантаження фразем у прозі Івана Франка (на матеріалі повістей «Великий шум» та «Петрії та Довбушки»). *Проблеми гуманітарних наук. Серія: Філологія*. 2016. Вип. 38. С. 154–161.

13. Горбулін В. П. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. URL : <http://gazeta.dt.ua/internal/gibridna-viynayak-klyuchoviy-instrument-rosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu-.html>.

14. Давиденко Л. Б., Бойко В. М. Авторські модифікації фразеологічних одиниць у художньому мовленні. URL : <http://surl.li/hpbca>.

15. Добровольець Віталій Запека видав воєнно-сатиричний роман: інтерв'ю. URL: <https://suspilne.media/amp/58457-dobrovolec-vitalij-zapeka-vidav-voenno-satiricnij-roman/>.

16. Жайворонок В. В. Мовленнєвий вплив: міжнародний досвід та українська практика. Київ : КМ Академія, 2010. 256 с.

17. Жельвис В. И. Эмотивный аспект речи: Психолінгвістическая интеграция речевого воздействия. Ярославль : ЯрГУ. 1990. 81 с.

18. Завражина Г. В. Масмедійний політичний дискурс як особливий тип дискурсу: проблема визначення. *Філософські проблеми гуманітарних наук*. 2005. № 6-7. С. 120–122.

19. Ігнат'єва С. Є. Відображення української ментальності в щоденниковому дискурсі. *Лінгвістика : зб. наук.* / Луганськ : ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2011. № 3 (24). С. 143–151.

20. Карпенко О. М. Різновиди агресивності та їхні особливості у дітей та підлітків. *Педагогіка вищої та середньої школи*. КДПУ, 2017. № 53 (2). С. 157–162.

21. Клепуц Л. Естетика художнього слова та соціокультурні табу. URL : http://philology.lnu.edu.ua/visnyk/46_2009/46_2009Klepuc.pdf.

22. Ковалів Ю. І. Літературознавча енциклопедія. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 1. С. 49–50.
23. Ковальчук Н. Мова медіа *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2018. Вип. 2. С. 70–77.
24. Козлова В. В. Міжкультурний аспект мовленнєвого впливу. *Молодий вчений*. 2016. № 11. С. 202–205.
25. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 403 с.
26. Кочукова Н. І., Молькова В. М. Трансформація та варіативність стійких сполучень слів (на матеріалі української преси). *Young Scientist. Філологічні науки*. 2016. № 4 (31). С. 387–390.
27. Кравець Л. Метафора та метонімія – два центри тропеїчної системи. URL: <http://www.kulturamovy.org.ua/KM/pdfs/Magazine55-56-6.pdf>.
28. Крикун Л. Мовленнєве насилля: сутність, прояви, протидія. Київ : Видавничий дім КМ «Академія», 2012. 224 с.
29. Кузик О. А. Когнітивні та комунікативні особливості мовленнєвої агресії в політичному дискурсі (на матеріалі електронних видань США та Великої Британії) : автореф. дис. ... канд. філол. наук за спец. : 10. 02. 04. Львів, 2019. С. 60–82.
30. Левченко Л. О. Психологічні особливості діяльності засобів масової інформації. *Людина і політика*. 2001. № 2. С. 103–108.
31. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 2. 624 с.
32. Литвак О. Мовленнєва маніпуляція: як відчувати і захищатися від неї. Київ : КМ-БУКС, 2018. 208 с.
33. Мазур О. Інститути громадянського суспільства як чинник модернізації виборчої системи. *Політичний менеджмент*. 2006. № 5. С. 53–66.
34. Мироненко В. Інформаційна агресія й інформаційне протистояння. *Вісник Книжкової палати*. 2012. № 6. С. 49–51.

35. Нікітіна А. В. Дискурсна особистість як лінгводидактичне поняття. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. Миколаїв, 2015. № 4 (51). С. 271–282.
36. Паславська А. Й Заперечення та сфери його дії: семантика, синтактика, прагматика, просодика : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10. 02. 15 – загальне мовознавство, Київ, 2006. 35 с.
37. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови : підручник для студентів гуманіт. спец. вищ. закл. освіти. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. 246 с.
38. Походня С. И. Языковые виды и средства реализации иронии Монографія Київ : Наукова думка, 1989. 128 с.
39. Радковець Ю. І. Ознаки технологій «гібридної війни» в агресивних діях Росії проти України. *Наука і оборона*. 2014. № 3. С. 51–73.
40. Сенченко М. Інформаційна агресія та її вплив на культуру *Вісник Книжкової палати*. 2010. № 11. С. 7–10.
41. Словник фразеологізмів української мови / НАН України, Ін-т укр. мови інформ. фонд. Київ : Наукова думка, 2003. 786 с.
42. Сорокіна Л. Є. Мовленнєва маніпуляція та інші види мовленнєвого впливу: термінологічне розмежування понять. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2014. № 8. С. 157–159.
43. Стадніченко О. Інформаційні хвороби : навч.-метод. посіб. Львів: Новий Світ – 2000, 2014. С.270–280.
44. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) : монографія. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2003. 388 с.
45. Тараненко О. О. Колоквіалізація, субстантивація та вульгаризація як характерні явища стилістики сучасної української мови (з кінця 1980-х рр.). *Мовознавство*. 2002. № 1. С. 23–41.

46. Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови : у 2 т. Київ : Вища школа, 1984. Т. 2. 384 с.
47. Фадєєва О. В. Стратегии и тактики конфликтного дискурса (на материале современного английского языка : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Київ, 2000. 32 с.
48. Филиппов А. Философия Томаса Гоббса. *Полития*, 2009. №2. С.149.
49. Фрейд З. Я і воно: розвідки про психоаналіз : навч.-метод. посіб. Київ : Дух і Літера, 2019. 288 с.
50. Хоменко М. Мовленнєві індикатори мовної агресії в українській мові : навч. метод. посіб. Київ, Тютюкін, 2009. 256 с.
51. Черненко Г. А. Мовленнєвий вплив на ціннісні системи: діапазон Імовірностей : навч. посіб. Київ : Бураго, 2018. 348 с.
52. Шевчук Л. М. Етапи інтерпретації змісту в процесі комунікації *Філологічні науки*, 2009. № 20. С. 722 – 725.
53. Шкурятяна Н. Г. Сучасна українська літературна мова : модульний курс. Київ : Вища шк., 2007. 822 с.
54. Шульжук Н. В. Стилїстика сучасної української літературної мови : навч.-метод. посіб. для студ-в філол. спец-ей закладів вищої освіти. 2-ге вид., перероб. і доп. Рівне–Острого: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2019. 334 с.
55. Щербиніна Ю. В. Пособие по укрощению маленьких вредностей. Агрессия. Упрямство. Озорность : навч.-метод. посіб. Москва : Неолит, 2013. 256 с.
56. Щербиніна Ю. В. Русский язык: Речевая агрессия и пути ее Преодоления : навч. посіб. Москва : Флинта: Наука, 2004. 224 с.
57. Як нецензурна лексика полегшує життя : думка психолога URL: <https://lifestyle.segodnya.ua/ua/lifestyle/kak-necenzurnaya-leksika-oblegchaet-zhizn-mnenie-psihologa-926210.html>.
58. Humeniuk N. Pragma-communicative aspect of the Queen Elizabeth II

speech on the coronavirus problems. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Germanic Studies and Intercultural Communication*. Iss. 2. Kherson, 2020. P. 7–13.

59. Kamińska-Szmaj I. Agresja językowa w życiu publicznym. *Leksykoninwektyw politycznych 1918–2000*. Wrocław, 2007. 370 c.

60. Kuzmenko P. Movlennye nasylyya: fenomenolohiia, psykholohiia, pedahohika Verbal violence: phenomenology, psychology, pedagogy. Kyiv: Akademvydav, 2003. 232 c.

61. Shearman, S. M. On verbal aggressiveness: A review of the literature. *Argumentation and Advocacy*, 1995. № 32 (1). C. 9 – 22.

62. Tannen D. You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation. New York: *William Morrow and Company*, 1990. C. 57 – 63.

63. Zilmann D. Hostility debate. *New York : Harper and Row*, 1978. 120 c.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Запека В. Л. Герої, херої та не дуже. Житомир : Вид. О. О. Євенок, 2021. 236 с.